

Георги Найденов

**Руските либерали
и консерватори
в края на осемдесетте**

Георги Найденов

**РУСКИТЕ ЛИБЕРАЛИ И КОНСЕРВАТОРИ
В КРАЯ НА ОСЕМДЕСЕТТЕ**

**"АВАНГАРД ПРИМА"
СОФИЯ, 2004 г.**

РУСКИТЕ ЛИБЕРАЛИ И КОНСЕРВАТОРИ
В КРАЯ НА ОСЕМДЕСЕТТЕ

доц. д.с.н. Георги Найденов, автор
проф. д-р Нина Дюлгерова, рецензент

Формат 60/84/16. Печатни коли 7,5
Печат: Документен център "Авангард"
тел.: 02/68-80-64

Издателство "Авангард Прима"
ISBN 954-323-001-3

София, 2004

СЪДЪРЖАНИЕ

ПЪРВА ГЛАВА. ИДЕЙНАТА БОРБА В СФЕРАТА НА ДУХОВНАТА КУЛТУРА.....	5
1.1. ОФОРМЯНЕ НА ЛАГЕРИТЕ.....	7
1.2. ОЦЕНКАТА НА ТВОРЧЕСТВОТО НА РЕПРЕСИРАНИТЕ И ПРЕСЛЕДВАНИ ПИСАТЕЛИ, ПОЕТИ, РЕЖИСЬОРИ, ДРАМАТУРЗИ.....	14
1.3. КАКВИ ПОХВАТИ ИЗПОЛЗУВАТ КОНСЕРВАТОРИТЕ ЗА КОМПРОМЕТИРАНЕ НА КРИТИЧЕСКОТО ИЗКУСТВО?.....	18
1.4. КАКВО ИСКАТ КОНСЕРВАТОРИТЕ?.....	28
1.5. ИГРАТА "ИМА - НЯМА".....	31
1.6. "НИЕ СМЕ НЕЩАСТНИ, НАС НИ ГОНЯТ И ПРЕСЛЕДВАТ".....	38
1.7. САМООЦЕНКАТА НА КОНСЕРВАТОРИТЕ.....	49
ВТОРА ГЛАВА. ЕДНА ПРОПУСНАТА КНИГА - "РУСОФОБИЯ" НА ИГОР ШАФАРЕВИЧ.....	61
2.1. ТРЯБВА ЛИ ДА СЕ ИЗСЛЕДВА РОЛЯТА НА РАДИКАЛНОТО ЕВРЕЙСТВО В РУСКАТА ИСТОРИЯ И В ЧАСТНОСТ В ОКТОМВРИЙСКАТА РЕВОЛЮЦИЯ?.....	64
2.2. КАКВО Е ОТНОШЕНИЕТО НА "МАЛКИЯ НАРОД" КЪМ РУСКАТА НАРОДНОСТ И В ЧАСТНОСТ КЪМ РУСКОТО СЕЛЯЧЕСТВО?.....	67
2.3. КАКВА Е РОЛЯТА НА ЕВРЕИТЕ В РУСКАТА ИСТОРИЯ И В ЧАСТНОСТ ПО ВРЕМЕТО НА ОКТОМВРИЙСКАТА РЕВОЛЮЦИЯ?.....	71
2.4. КОЙ ТРЯБВА ДА УПРАВЛЯВА РУСИЯ?.....	82
2.5. ИСТОРИЧЕСКИ ПРОЦЕС И "СОЦИАЛИЗЪМ".....	93
ЦИТИРАНА И ПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА.....	115

ПЪРВА ГЛАВА. ИДЕЙНАТА БОРБА В СФЕРАТА НА ДУХОВНАТА КУЛТУРА

През зимата на 1988 - 1989 г. бях на петмесечна специализация по "Социалните противоречия" в Института за повишаване на квалификацията при МГУ "Ломоносов" в Москва. Това беше трудно, тревожно, но и много интересно време. Горбачов беше започнал "перестройката". Но посоката на историческото развитие все още не беше еднозначно определена. Водеше се остра идейна борба. Моите руски колеги ме водеха на много публични лекции на водещи учени, на открити дискусии и т. н. В литературните и публицистични списания се публикуваха много интересни статии. В тази стимулираща обстановка започнах работа и написах студия за водещата се идейна борба между учени, публицисти и литератори, едните с либерални, а другите с консервативни възгледи. След като се върнах в България, работата ми над парадигмата за "държавния капитализъм" ме погълна изцяло и нямах време да продължа изследването и да го дам за публикация. Минаха много години в които не следях идеологическия живот в Русия. Едва в началото на новия век започнах отново да четя литература за това "какво става" в Русия - например книгите: "Самотният цар в Кремъл" на В. Андриянов и А. Черняк¹, "Москва, Кремъл, 90-те" на О. Попцов², "Мафиотската демокрация" на А. Грачов³ и др. През 2003 г. случайно попаднах на издадената предишната година книга на Игор Шафаревич - "Русофобия". Шафаревич ме беше впечатлил като автор през 1988 г. с една своя статия - "Логика истории?" във в. "Московские новости". В

¹ Андриянов В., Черняк А., "Самотният цар в Кремъл", Инвестпрес, С, 1999 г.

² Попцов О., "Москва, Кремъл, 90-те", МИРИАМ-София, 1999 г.

³ Грачов А., "Мафиотската демокрация", ИК АЛБОР, с, 2001 г.

нея той, в пълно противоречие с доминиращите тогава нагласи всички беди на съветското общество по време на колективизацията и т. н. да се обяснят с престъпленията на Сталин, пишеше следното: "Опитите да се сведе историческата трагедия към въпроса за престъпленията на една личност не е ли всъщност нежелание да се разберат нейните по-дълбоки корени?" И още: "Как трябва да се гледа на историята (и тази на своята страна в частност): е ли тя колосална съвкупност от случайни събития, за смисъла на които е безполезно да се питаме, или в нея има своя дълбока логика и грандиозните събития имат своите фундаментални причини? Самият аз съм християнин и следователно не съм марксист. Но Маркс предизвиква у мен уважение с това как последователно той винаги е следвал втората концепция. Парадоксално е, че в нашата страна (официалната идеология на която се представя за марксистка - бел. моя) тази гледна точка относно един от най-драматичните моменти в историята ни така рядко се прилага." По късно открих и книгата му - "Социализмът като феномен в световната история"⁴ Оказа се, че изследвайки идейната борба на либерали и консерватори в СССР в края на осемдесетте години, аз съм пропуснал книгата на Шафаревич - "Русофобия". Причината е техническа - въпреки че е пусната в Самиздат още през 1982 г., в СССР тя е публикувана през втората половина на 1989 г. По това време аз вече се бях завърнал в България, бях приключил с изследването си на идейната борба на либерали и консерватори и както казах, бях съсредоточил вниманието си върху изследването на държавния капитализъм. Но ето че сега ми се отдаде възможност да приключа със започнатото тогава. Реших да ана-

⁴ Шафаревич, И. Р. "Логика истории?", в. "Московские новости", 12 юни 1988 г. бр. 24, стр. 12.

⁵ Шафаревич, И. Р., "Социализмът като феномен в световната история", Изд. Монархическо-Консервативен Съюз, 1995 Г.

лизирам книгата на Шафаревич, мотивиран от това, че тя: първо е представителна за идеологията на консерваторите, второ е оказала силно въздействие върху формирането на техните възгледи, трето е била основно идейно предизвикателство за либералите. Така че първа глава на книгата ми представлява текста, който съм писал през зимата на 1988-1989 г., а втората - сегашното ми изследване на книгите на Шафаревич. Целенасочено не промених нищо в писаното в Москва, тъй като този текст е едно свидетелство за времето си. Включително и със своята едностранчивост. Която не е прекалена.

Заглавието на монографията е руските, а не съветските либерали и консерватори в края на 80-те, по причина че: а) Идеята борба се водеше именно от руски учени, публицисти, литератори - граждани на РСФСР. От другите републики практически нямаше почти никакво участие в тази борба; б) Самите те се самовъзприемаха именно като руски, а не като съветски хора. Шафаревич например, въпреки че пише в началото на осемдесетте години, винаги говори за историческата съдба на Русия, за особеностите на руския народ и руската душа и т. н.

1.1. ОФОРМЯНЕ НА ЛАГЕРИТЕ

"Перестройката" в СССР започна след априлския пленум на КПСС 1985 г. Тя даде старт на сериозни промени в цялостния обществено политически живот. Но най-важното и съществено нейно значение беше че започна "гласността". Всички въпроси от близкото и по-далечното минало станаха обект на публичен диспут. Формираха се различни идейни течения, между които се водеха дискусии по широк кръг от проблеми - в сферата на икономиката, политиката, духовния живот и пр. Независимо от голямата пъстрота на идейната борба още от края на 1987 г. ясно се разграничиха две основни течения - либерално и консервативно.

Борбата между тях започна най-напред в сферата на духовната култура.

В понятието либерали не влагам никакво друго съдържание, освен че това са идеолози, изразяващи **стратегическите** интереси на доминиращите социални класи и слоеве, личности борещи се за социална промяна, за преустройство. Консерваторите са идеолози, изразяващи **непосредствените** интереси на доминиращите социални класи и слоеве, личности борещи се за запазване на статуквото, против преустройството. (По този въпрос виж по-подробно: Г. Найденов - "Идейната борба в СССР - бюрокрация и интелигенция в процеса на преустройството", сб. Социално-политически проблеми на преустройството, С, 1989 г.)

Времевият период който обхваща изследването е от края на 1987 г., когато започна открития сблъсък в периодичния печат, до средата на 1989 г., когато започна нов етап в идейната борба между либерали и консерватори.

Борбата в сферата на духовната култура започна и се водеше с особено голяма напрегнатост, емоционална натовареност и социална ангажираност. Това е естествено, тъй като именно в изкуството и културата най-рано, най-непосредствено и най-ярко се фиксират и отразяват, защитават и отричат социалните противоречия, беди и напрежения на всяко общество. А да не говорим за общество, навлязло в дълбока социално-политическа криза.

Изкуството и културата винаги са първи и много по-рано от науката усещат и оценяват болестното състояние на социалния организъм. Ето защо след априлския пленум именно изкуството се оказва готово веднага да започне настъпление срещу догмите и стереотипите, лъжата и лицемерието, десетилетия насаждани и налагани "отгоре" в духовния живот на съветския народ. Оказа се, че гонени и преследвани, унижавани и оскърбявани, редица писатели, поети, драматурзи и пр, са творили за бъдещето, дър-

жали са "в чекмеджето" произведенията си, писани с "кръвта на сърцето".

Най-напред в "дебелите" списания бяха публикувани романите на Александър Бег - "Ново назначение", на В. Дудинцев - "Белите дрехи", на А. Рибakov - "Децата на Арбат", на Приставкин - "Пренощува облачето златно" и др. Бяха поставени редица пиеси на М. Шатров и Л. Петрушевска. По-късно започна публикуването на произведенията на редица репресирани, забранени или изгонени от СССР писатели и поети от близкото или подалечно минало като А. Ахматова, Б. Пастернак, О. Манделщайм, Б. Пилняк, Н. Гумилев, В. Набоков, Вл. Ходасаевич, М. Булгаков, А. Платонов, Н. Клюев, Е. Замятин и др. Болшинството от забранените филми бяха свалени от лавиците и прожектирани в кино-салоните на страната, като някои участваха в международни кинофестивали.

Именно публикуването на произведенията на репресираните писатели и поети, прожектирането на забранените филми, поставянето на неудобните пиеси, създаде полето, където започна сблъсъка между консерватори и либерали. Още от 1987 г., но особено през 1988 г. се разгърна остра идейна борба за оценката на творчеството (а и на личността) на репресираните или поставени под забрана през годините на застоя поети, писатели, драматурзи, режисьори и др. Постепенно дискусията за оценката на творчеството се превърна в дискусия за двете литератури, двете изкуства, съществували от революцията до наши дни, за ролята на Твардовското списание "Новый мир", за гражданската позиция и ролята на твореца в обществения живот, за целта и същността на преустройството на съветското общество и пр. Двата лагера - на либералите, които **са за** преустройството, и на консерваторите, които **са против** преустройството - ясно се разграничиха.

Най-напред в дискусиите се включиха публицисти и професионални критици. Силни публикации от лагера на

сионални критици. Силни публикации от лагера на либералите направиха Татяна Иванова, Станислав Рассадин, Юрий Карякин, Ю. Буртин, Бенедикт Сарнов, Евгени Сидоров, Андрей Гурков. Вл. Лакшин и др.⁶

От лагера на консерваторите активно участваха в дискусията Д. Урнов, М. Синелников, А. Марченко, А. Ланщиков, Вл. Бондаренко, Т. Глушкова, В. Кожинов, А. Байгушев и др.

Постепенно в идейната борба все по-често започнаха да се намесват и самите писатели, поети, драматурзи, режисьори. Художествените творци, които в продължение на десетилетия са произведенията си воюваха за преустройството, се включиха в

⁶ Виж например: Иванова, Т., "На чей стороне успех", Огонек, № 8, 1988 г.; "Кто чем рискует", Огонек, № 24, 1988 г. Интересна е и нейната статия за съвременния роман на А. Житински - "Потерянный дом, или разговорный с милордом", Литературная газета, 30.03.1988 г.; Рассадин, С., "... все разрешено?", Огонек, № 13, 1988 г.; Карякин, Ю., "Стоит ли наступать на грабли", Знамя, № 9, 1987 г.; Буртин, Ю., "Вам из другого поколения", Октябрь, № 8, 1987 г.; Сарнов, Б., "Какого роста был Маяковский", Огонек, № 19, 1988 г.; Сидоров, Е., "В лабиринде пристрастий", Лит. газета, 23.03.1988 г.; участието на И. Золотуский и Ст. Лесневский в дискуссията в Лит. газета № 4, 27.01.1988 г.; Хурков, А., "Идти, не останавливаясь", Юность, № 4, 1988 г.; Лакшин, Вл., "В Кильватере", Огонек, № 26, 1988.Г.

⁷ Виж например: Урнов, Д., "Безумное превращение своих сил", в. Правда, 27.04.1988 г.; Синельников, М., "Должны быть все-таки светлыми", Лит. газета, 30.03.1988 г.; Бондаренко, Вл., "Очерки литературных нравов", Москва, № 12, 1987 г.; Глушкова, Т., "Куда ведет "Ариаднина нить?", Лит. газета, 23.03.1988 г.; Байгушев, А., "О садукействе и фарисействе", Москва, № 12, 1988 г.; участието на А. Ланщиков, А. Марченко, Д. Урнов, С. Селиванова в дискуссията във в. Лит. газета, № 4, 27.01.1988 г., а също на В. Кожинов и А. Марченко в "Предварительные итоги литературного года", Дружба народов, № 1, 1988 г.

дискусиите от страна на либералите. Е. Евтушенко, М. Шатров, А. Герман, М. Улянов и много други видни творци пишеха статии, обръщения, писма, даваха интервюта, чрез които защитаваха либерализацията в духовната сфера, правото на съществуване на критическия реализъм. Впрочем тяхното участие в идейната борба не касаеше **само** духовната сфера, но и редица други социално-политически и икономически проблеми, като доминиращият въпрос от социално-политическата сфера беше борбата срещу национализма и великоруския шовинизъм.

В лагера на консерваторите също се включиха известни писатели, много от които заемаха високи постове в административната йерархия на съветската култура като Ю. Бондарев, Б. Карпов, П. Проскурин, А. Иванов, М. Алексеев, С. Викулов и др.⁸

Мисля си, колко силно социалното положение и властта корумпират личността и предопределят нейното социално поведение. Аз съм чел произведенията на Ю. Бондарев, А. Иванов, М. Алексеев и слагайки ръка на сърцето си, мога да кажа - харесват ми. Не е случайно, че доста от техните романи се ползват с широк читателски интерес. Но влизайки във висшата номенклатура, тези надарени творци в критичния период на развитие на обществото (защото тогавашният момент беше безспорно критичен) заеха крайно реакционна позиция. Ю. Бондарев и Б. Карпов на XIX конференция на КПСС направиха откровено фашистки изказва-

⁸ Ю. Бондарев беше заместник-председател на управлението на Съюза на писателите на РСФСР, В. Карпов - първи секретар на управлението на Съюза на писателите на СССР, П. Проскурин - секретар на Съюза на писателите на СССР, Анатолий Иванов - главен редактор на сп. "Млада гвардия", М. Алексеев - главен редактор на сп. "Москва", а С. Викулов беше главен редактор на сп. "Наш современник".

ния.⁹ (сега оценявам този израз като пресилен)

На основата на национализма и великоруския шовинизъм по-късно към консерваторите се присъединиха и други известни писатели - В. Распутин, В. Астафиев, В. Белов.

Идейният сблъсък на либерали и консерватори беше свързан с разграничаване позициите на литературните и обществено-политически списания. Списанията "Новый мир", "Дружба народов", "Знамя", "Огонек", "Нева" и др. твърдо и последователно воюваха за преустройството и, съответно в духовната сфера, също изразяваха възгледите на либерализма.¹⁰ Списанията "Наш современник", "Москва", "Млада гвардия" и др. станаха трибуна на консерватизма.

Доста странна беше линията на вестника на ЦК на КПСС - "Правда". Докато в сферата на икономическите и социално-политическите отношения във в. "Правда" преобладаваше "перестроечният" дух, то в сферата на духовната култура вестникът доста често публикуваше материали в откровено консервативен дух.¹¹ Своеобразен "врѣх" в това отношение беше публикуваното на 18.01.1989 г. "Писмо" на седемте известни писатели М. Алексеев, В. Астафиев, В. Белов, С. Бондарчук, С. Викулов, П. Проскурин, В. Распутин, което ще разгледам по-нататък.

Подобна беше линията и на в. "Литературная газета". Този

⁹ Виж Лит. газета, № 27, 6.03.1988 г., стр. 5.

¹⁰ Изрично трябва да се подчертае, че за това голямо значение имаше позицията на техните главни редактори. С. Залигин (гл. ред. "Новый мир"), Г. Бакланов (гл. ред. "Знамя"), В. Коротич (гл. ред. "Огонек") са ярки фигури в лагера на либералите.

¹¹ Виж например публикуваните във в. "Правда" - "Непосудна только правда", 15.02.1988 г. от Г. Герасименко, О. Обичкин, Б. Попов или "Безумное превышение своих сил" на Д. Урнов, 27.04.1988 г., също "Надо ли динамитом?" от А. Неверов (9.04.1988 г.) и др.

вестник спечели уважението на читателите с острите си публицистични статии по най-различни социално-политически и икономически проблеми. В същото време обаче в основната си сфера - на духовната култура и най-вече на литературата - вестникът определено демонстрираше симпатии към лагера на консерваторите. Той много рядко предоставяше трибуна на либералите и доста често на консерваторите. Прав е Г. Бакланов, че: "... в "ЛГ" под едно название съществуват два вестника. От една страна, никой така смело не разкрива недостатъците на нашия живот, нещадейки авторитета на министрите и другите високи началници, а от друга - ласкае нашите литературни зам.министри".¹²

През 1989 г. обаче, изглежда под въздействието на общественото мнение, се забеляза известен завой в литературните пристрастия на в. "Литературная газета". На втора страница започна да тече рубрика "Диалози недели", в която по най-различни въпроси дискутираха известни литературоведи. Обикновено събеседниците се подбираха от двата лагера, така че започна публичен сблъсък на два типа социални позиции. Все по-често вестникът започна да предоставя трибуна на либералите и да публикува писма с мнения против консерваторите.¹³

Първият проблем в сферата на духовната култура, около който се разгоряха оживени дискусии между консерватори и либерали, беше за:

¹² Обсуждается "Литературная газета", Лит. газета, 27.04.1988 г.

¹³ Например само на една страница - 4-та, в броя от 3 май 1989 г., има една статия против Д. Урнов и една реплика против А. Байгушев.

1.2. ОЦЕНКАТА НА ТВОРЧЕСТВОТО НА РЕПРЕСИРАНИТЕ И ПРЕСЛЕДВАНИ ПИСАТЕЛИ, ПОЕТИ, РЕЖИСЬОРИ, ДРАМАТУРЗИ

Консерваторите се опитваха да насаждат възгледа, че творчеството на Б. Пастернак, М. Булгаков, Платонов, А. Ахматова, М. Цветаева, Манделщайм, Александър Бек, Вл. Дудинцев, А. Рибакков, Д. Гранин, Ал. Герман, Людмила Петрушевска, В. Ви-соцки, Е. Евтушенко, А. Вознесенски, Р. Рождественски и много други има съмнителни художествени качества или, най-малкото заедно със сполучливите, тези творци имат решително несполучливи произведения, на което се акцентираше. Освен това консерваторите издигнаха тезата, че репресираните или забранявани писатели, поети, драматурзи, режисьори станаха популярни и обичани (това те не могат да отрекат) в годините на преустройството, тъй като: а) произведенията им засягат щекотливи теми и играят на низките страсти на тълпата; б) съчувствието към трудната съдба на твореца прави читателите и зрителите снизходителни и безкритични към художествените качества на творбите му.

Според Вл. Бондаренко "... романите на А. Бек "Ново назначение", на В. Дудинцев "Белите дрехи", на А. Рибакков "Деца на Арбат" са събитие преди всичко обществено, а не литературно.

"По-горе изброените романи, предизвикали голям интерес, са едностранчиви, еднопоски, информативни."¹⁴ Драматургията на Л. Петрушевска, според него, е типично женска. В нея няма цялостност и перспектива, но хубаво се виждат детайлите. Тази драматургия е разположена на "уютното "островче" на женския бит".¹⁵ Във филма на А. Герман "Проверка по пътищата" е прек-

¹⁴ Бондаренко, Вл., "Очерки литературных нравов", Москва, № 12, 1987 г., стр. 182.

¹⁵ Пак там, стр. 181.

расна силата на изображението, отлична е операторската работа, но добрият актьор В. Замански просто няма какво да играе. Неговият персонаж е психологически неразработен, няма логика на характера, постъпките му не са мотивирани". Трудно е за зрителя да се възхищава от "измислиците" на "Проверка по пътищата".¹⁶

За пиесата на М. Шатров "Диктатура на съвестта" Вл. Бондаренко пише, че остарява буквално пред очите, а за любимите на всички Е. Евтушенко и А. Вознесенски, че са "досадни летописци", фиксиращи белезите, подробностите на бита на последните десетилетия.¹⁷

Особено силно недолюбват консерваторите Борис Пастернак. Относно неговия роман "Доктор Живаго", Д. Урнов осведомява читателите, че "... дори някои от най-преданите поклонници на Б. Пастернак са считали, че поетът не е оправдал техните надежди като романист".¹⁸

А. Марченко обяснява интереса към творчеството на репресираните писатели с ниското интелектуално равнище на читателя. Масовият успех на "... политическата белетристика уви е неизбежен в нашето нелитературно общество" - пише тя. Този успех, според нея, свидетелства за неразвитостта на естетическия вкус.¹⁹

Успоредно с опитите да се отрекат художествените качества на критическото изкуство, консерваторите чрез клевети, намеси, инсинуации, фалшификации се опитваха да разрушат моралния образ на големите творци, да компрометират тяхното лично

¹⁶ Пак там, стр. 181.

¹⁷ Пак там, стр. 183.

¹⁸ Урнов, Д., "Безумное превышение своих сил", Правда, 27. 04. 1988 г..

¹⁹ Критика 87, мнения и сомнения. Литературная газета, 27.01.1988, стр. 3.

и гражданско поведение.²⁰ Те се опитваха да ги представят като хора откъснати от народа, чужди на народните страдания и беди.

Именно на тези опити дадоха решителен отпор либералите. Да се доказват художествените качества на критическото изкуство беше съвършено излишно, тъй като то вече беше завоювало сърцата на читателите и зрителите. Но да не се позволи на консерваторите да прехвърлят собствените си стереотипи на лично и гражданско поведение върху творците от критическото направление, това беше безусловно важна социална поръчка, която либералите с чест изпълниха.

Евгени Сидоров направи детайлен анализ на подхода и стила на Татяна Глушкова в нейната крайно реакционна статия "Куда ведет "Ариаднина нить"?", където тя прави опити да компрометира моралния образ на Булгаков, Пастернак, Евтушенко, Ахмадулина и др.²¹

Той доказва, че откъсвайки отделни думи и изречения от техния контекст, от словесното поле, прилагайки "монтажния метод", Т. Глушкова абсолютно изопачава мислите и разсъжденията

22

на Булгаков и Пастернак.

Сидоров решително се обяви и срещу опитите на консерваторите да противопоставят критическите писатели и поети един на друг, против това "... под флага на борба за трезва обективност, да се утвърждава нова (по-точно да се реставрира старата)

²⁰ Не липсваха и политически инсинуации. Вл. Бондаренко осведомява читателя, че през 70-те години на Евг. Евтушенко, А. Вознесенски, Б. Окуджава, Р. Рождественски, се е разрешавало да пътуват из целия свят и да изказват зад границата понякога и съмнителни идеи, да печатат в съмнителни издания.

²¹ Глушкова, Т., "Куда ведет "Ариаднина нить"?", Лит.газета, 23.03.1988 г.

²² Сидоров, Евг., "В лабиринте пристрастии", Лит. Газета 23.03.1988 г

несправедливост, включително таблицата на ранговете в отечествената словесност, в която Твардовски би бил в опозиция на Пастернак, Есенин на Манделщам, Шолохов на Булгаков и т. н. Татьяна Глушкова като че ли е съгласна с тази гледна точка, но цялата вътрешна насоченост на нейната статия излъчва, повтарям, недоверие към това, което тя нарича "интелигентска" литература. Това намръщено неприемане не може да се скрие, пък и нека така да бъде, само недей същевременно да даваш вид, че теб те движи стремежът към обединение, а не към ново разединение на нашето културно наследство в общественото ни национално съзнание."²³

На начина, по който консерваторите квалифицират литературните произведения, ще се спра по-нататък. Тук искам да отбележа, че противопоставянето просто "ей така" един на друг на талантливите писатели, поети, драматурзи, е любим похват на консерваторите. Например Вл. Бондаренко с ехидство задава въпрос: Ще издържи ли сравнение Людмила Петрушевска с А. Вампилов (Цит. произв. стр. 181) и ще отиде ли някой при А. Вознесенски със същия трепет, с който той е ходил при Б. Пастернак? (Пак там, с. 187).

За консерваторите е типичен похватът, след като вече не могат директно да отхвърлят творците от миналото, завоювали всенародна слава, то нека поне ги противопоставим на новите "блудни синове", на "новите бунтари".

Тъй като нямат аргументи, средствата, чрез които консерваторите се борят против критическото изкуство става фалшификацията, инсинуацията, клеветата и подлият подтекст.

Пак във връзка с това, в изключително силната си статия "... все разрешено" (Огонек, № 13, 1988 г.), Станислав Рассадин показва колко смешни и морално нечистоплътни са оценките на

²³ Пак там.

Ланщиков (Лит. газета, 27.01.1986 г.) за статията на един от най-близките съратници на Твардовски - Лакшин (Известия, 2 и 3.12.1987 Г.).

Ланщиков пише: "Толкова е далече от възгледите на А. Твардовски тази статия! Със своя догматизъм, със своето отричане на истината, която носи в себе си прозата на В. Белов".²⁴

По повод на това Ст. Рассадин отбелязва: "Това отново е Ланщиков, и дори най-малкият усет към комичността на ситуацията би трябвало да го предпази от ролята ... Да, да! От ролята на самозван душеприказчик на Твардовски, чието място в нашата култура той не различава ясно от мястото на Кочетков, душеприказчик, който с чистото име на Александър Трифонович се захваща да клейми неговия близък приятел и най-близък единомишленик.

Подробен анализ на похватите, чрез които се клеветят критическите реалисти, чрез които се "очерня" техния морален облик, прави Юрий Карякин в статията си: "Стоит ли наступать на грабли? (открытое письмо одному Инкогнито)", публикувана в сп. "Знамя" № 9, 1987 г.

И така!

1.3. КАКВИ ПОХВАТИ ИЗПОЛЗУВАТ КОНСЕРВАТОРИТЕ ЗА КОМПРОМЕТИРАНЕ НА КРИТИЧЕСКОТО ИЗКУСТВО?

Един от похватите е обвинението на автора в "необосновано очерняне".

Карякин показва колко се повтарят, колко са еднотипни клеветите, използвани преди десетилетия, използвани и сега: "Съ-

²⁴ Виж "Критика-87, мнения и сомнения", Литературная газета, 27.01.1988 г.

²⁵ Рассадин, Ст., "... все разрешено", Огонек, № 13, 1988, стр. 7.

ветската действителност в романа е отразена едностранно и поради това неправилно. Верността на детайлите на картината не спасява нейната фалшивост като цяло" (стр.202). И разбира се, следва класическият етикет "необосновано очерняне" (стр. 202). Именно този похват извънредно широко се е използвал, а и сега се използва срещу прогресивните творци.

Чрез похвата "необосновано очерняме", отбелязва Карякин, се е организиран истински погром на Дудинцев за романа му "Само с хляб не се живее", на Марина Цветаева, на Евгени Евтушенко, на Андрей Вознесенски, на Булат Окуджава, на Владимир Висоцки, на Андрей Харковски, на Александър Герман, на Елем Климов, на Василий Шукшин и изобщо на голямо множество творци, стремящи се правдиво да изобразяват действителността.²⁶

Друг похват е "авторът чрез устата на героя". Това че авторът не е героят, а героят не е авторът, отбелязва Карякин, е азбучна истина. И отричането на тази азбука е показателно за равнището, на което водят полемиката консерваторите. Да се приписват на автора мислите на героя, според него, не е литературоведческа грешка, а неподбиране на средствата. С такива средства може да се докаже какво ли не.²⁷

Как този метод е "работил" за оклеветяването, за моралното очерняне на твореца, Карякин показва чрез "критиката", която А. Жданов е правил на Зоценко.

Няколко десетилетия по-късно много сполучливо този метод прилага Д. Урнов спрямо Пастернак в статията си "Безумное

²⁶ Карякин, Ю., "Стоит ли наступать на грабли? (открытое письмо одному Инкогнито)", сп. "Знамя" № 9, 1987, с. 202-204.

²⁷ Пак там.

превышение своих сил" (Правда, 27.04.1988 г.).

Трябва да отбележа, че макар и рядко, либералите също използват похвата "авторът чрез устата на героя" в критиката си срещу предизвикалите недоволството им произведения. Например Игор Виноградов в чудесната си статия "Лутанията на В. Б." широко използва цитати от разсъжденията на един от героите - доктор Преображенски, за да изясни, авторската позиция. За Преображенски той казва, че е едва ли не най-близкия персонаж на автора и че неговите "необичайно ясни" разсъждения с демонстративна неслучайност са издържани в стила на авторската сим-

29

волика и органично се включват в нейния контекст. Тук той е пропуснал да изтъкне, че Преображенски е герой, който импони-

²⁸ След публикуването на статията на Д. Урнов в "Правда" изпадна в доста комплицирана ситуация. Очевидно потокът писма от възмутени читатели е бил твърде голям, тъй като вестникът се видя принуден след около месец и половина (в броя от 6.04.1988 г.) да отдели почти цяла страница за "изясняване на позициите". След една добре написана и уравновесена редакционна забележка, която на практика е малък реверанс към либералите, следваха две статии: едната на Андрей Вознесенски "Свещ и виелица" и другата на Вл. Гусев "Слово за идеала". В статията си Вознесенски естествено изразява преклонението си пред Пастернак и възмущението си от отношението на Д. Урнов към великия поет и писател. "В света на гения, като в храм, трябва да се влиза с трепет", пише той.

В статията на Вл. Гусев са фиксирани почти всички концептуални тези на консерватизма. Но всичко се казва меко, кротко. Уж от името на "неутралната" интелигенция. Д. Урнов се защитава, но в същото време му се препоръчва да погледне "по-дълбоко, стратегически" на романа "Доктор Живаго". Сблъсъкът във в. "Правда" по повод на романа на Пастернак завърши на практика в полза на либералите.

²⁹ Виноградов, П., "Пути и перепутья Василия Белова", Московски новости, 30.04.1989 г.

ра с външността си, маниерите, поведението. И че това също не е случайно!

Истината е, че в случая авторът действително говори с устата на героя, т. е. проблемът не е в това, дали в критичните анализи изследователят има правото да търси авторската позиция в позицията на героите, а в това, че консерваторите често приписват на автора позициите на тези герои, които всъщност не са нейни изразители.

Друг метод е "Те не са от нас". Карякин описва този метод под заглавието "А това можете ли да опишете?" (стр. 205-212). Същността му се състои в обвиненията срещу критическите творци, че са се откъснали от народа, че са се самозатворили в тесния кръг на елитарното изкуство, на "аристократично-салонната поезия", както например пише Жданов за Ана Ахматова.

Но там е работата, че именно прогресивните творци описаха страданията, мъките, бедите на руския и другите съветски народи. Именно те, гонени и преследвани, заточавани и разстрелвани, уволнявани и забранявани, всичките седем десетилетия бяха заедно с народа. Достатъчно е да се спомене "Реквием" на същата тази Ана Ахматова или "По правото на паметта" на А. Твардовски.

Тук има нещо друго!

Много от репресираните поети, писатели, режисьори, драматурзи по произход са от привилегированите преди революцията класи и съсловия.

И в отношенията между тях, от една страна, колегите им "от народа", от друга, и официалните власти се наслагват няколко момента.

1. Тяхната **лична** засегнатост от свършено новата социална ситуация, в която те попадат. Въпреки че немалко от тях след

значителни перипетии в драматичните години на гражданската война **приемат** Октомврийската революция, **след това**, бидейки свидетели на унищожаването на селячеството като класа на независими собственици и на създаването на тоталитарна система, те много бързо се разочароват и затова при тях склонността да бъдат критици на социалната система се проявява много по-ярко, отколкото при писателите, произлезли "от народа". А доста от тях всъщност никога и не са приемали Октомврийската революция и ако не си кривим душата, трябва да кажем, че известна доза предубеденост има в някои техни произведения. Лично аз усещам предубеденост например в "Изкопът" на Андрей Платонов.

2. Имайки значително по-високо образование и култура (дори може да се каже - качествено по-високо), отколкото нахлуващият в "духовното производство" поток от творци "от народа", репресираните поети, писатели, режисьори чувствително са се отличавали от "народните творци" с художествения си стил, с усложнената форма на своите произведения, с манталитета и с личностното си поведение. Възникването на напрежение между тях и болшинството, масата "творци от народа" е нещо съвсем естествено.

3. Чувствайки се представители на общочовешката култура, тези творци в много по-малка степен са били готови да правят компромиси със съвестта си и да **служат** на новите господари. Забавното е, че новата власт, хищнически експлоатирайки руското село, е осигурявала за тях, макар и мизерно, парче хляб. Но бидейки храненици на държавата, в същото време те са изразявали интересите не на експлоататорите, а на експлоатираните. Произлезли от предишните експлоататорски класи, те са били **против** новите експлоататори.

След това малко отклонение ще се върна отново на похватите, методите, които използват консерваторите в опитите си да

компрометират критичното изкуство.

По повод на "очернителството" в друга своя статия "Ждановская жидкость" или против очернителството" (Огонек № 19, 1988 г.) Ю. Карякин по великолепен начин разкри антихуманната и "антисоциалистическа" същност на клеветите на консерваторите. Ще приведа един дълъг пасаж от неговата статия, тъй като не съм срещал по-силна и по-страстна филипика срещу реакционната същност на консерватизма.

Какво е това "очерняне"? - пита Карякин.

Съзнателната клевета на милиони честни хора - от селянина до академика, от товарача до маршала - това не е ли очерняне?

Съзнателното унищожение на тези оклеветени милиони, унищожение "в името на социализма" - това не е ли очерняне на социализма? ...

Погрома, унищожението на стотици, хиляди честни, талантиливи писатели, художници, музиканти ? ...

- Всичко това не е ли очернителство на културата? Всичко това не отблъсква ли от нас десетки милиони наши привърженици зад границата?

А истината за това е очернителство?

А разкриването на чудовищните престъпления е очернителство.

А "Великата Реабилитация" (Евтушенко) е чернителство...

Най-напред бяха оклеветени, арестувани, унищожени милиони хора.

След това арестувани, заточени фактите за това (да се разстрелят фактите изглеждаше невъзможно, но много факти действително бяха разстреляни, изпепелени, пуснати на вятъра и ние никога повече няма да ги намерим).

Най-накрая започна освобождаване на фактите.

И какво се получава? Това освобождение вие обявявате за

очернителство.

Вие измъчвате фактите по същия начин, както вашите предшественици измъчваха живите хора.

Вие отново искате да арестувате, заточите, изпепелите тези факти.

За вас престъпление е самото разкриване на престъпленията.

Защо?

Защо вие изпадате в ярост против тези, които разкриват престъпленията?

Защо не намирате думи на състрадание за жертвите и думи на негодувание за палачите?

Защо в най-добрия случай вие сте готови да признаете черните страници на нашата история за "държавна тайна", до която видите ли народът още не е дорасъл? (До разправа над себе си е дорасъл, а до истината за тази разправа не е дорасъл?)

Защо?

Затова защото човеческата болка, народната болка за вас не е болка, а "дежурна тема". Защото съвестта за вас (**съвестта!**) не е вест за болката, за съдбата на народа, а е вест за волята на началството, сталинско-ждановската дресировка. Вие постоянно оплаквате страданията на народите от всички страни, но не и на своя (а и в тези ваши оплаквания не вярвам, пък и вие самите не си вярвате).

Защо? Защото се боите, боите се от своя народ, от истината и от съвестта. А пробуждането на съвестта за вас е очерняне.

Защото докладите на Сталин и Жданов, "Краткия курс по история на ВКПб - това е както и преди целият ваш марксизъм-ленинизъм.

Защото на вас ви е мил именно този социализъм - очернен, окървавен от Сталин и Жданов, този е мил, а страшен другия - очистеният и пречистващият се пред нашите очи.

Защото вие можете свободно да дишате само в атмосфера, отровена от "ждановската течност" (това за вас е нормално), а в чиста атмосфера вие се задушавате.

Защото само в тъмнина вие се чувствувате силни (а и наистина сте силни), а на светлина? На светлина вие безсмислено мигате като бухали и бърборите, че вие винаги сте също "за", "за", ...

Очернителството - това е лъжа. Истината не може да бъде очерняне. Истината може само да бъде пречистване".³⁰

Похватът да се обвинява критическото изкуство и публицистика в очернителство се използваше твърде широко. Своеобразен връх в това отношение беше публикуването във в. Правда (18.01.1989 г.) на писмото на седемте известни писателя - М. Алексеев, В. Астафиев, В. Белов, С. Бондарчук, С. Викулов, П. Проскунин и В. Распутин. Повод за изпращането на това писмо е публикуването в Огонек открито писмо на главния редактор (впоследствие бивш) на в. "Литературной Росии" М. Колосов до Ю. Бондарев, който в качеството си на заместник-председател на управлението на писателите на РСФСР грубо, диктаторски се е месил в работата на редколегиата, принуждавайки я да публикува хвалебствени за него и неговите приятели от кръга на консерваторите статии и обратно - критични за либералите. Но това открито писмо е само повод. Седемте писателя (които между впрочем са ядро на лагера на консерваторите) използват този повод не толкова за да защитят морално-нечистоплътното поведение на Бондарев, а за да обвинят в очернителство сп. "Огонек", да клеветят критичното изкуство и публицистика.

"В някои публикации - пишат те - под прикритието на жизнено важни лозунги става безпрецедентно извращение на историята, ревизират се социалните достижения на народа, опошляват

³⁰ Карякин, Ю., "Ждановская жидкость" или против очернителството", Огонек, № 19, 1988 г., стр. 26.

се културните ценности. За съжаление именно тази тенденция е особено характерна за много публикации на "Огонек". Те излизат далеч извън рамките на литературните спорове ... Предприема се опит за откровена реабилитация на съмнителни явления от миналото".³¹

По-нататък те обвиняват сп. Огонек в стремеж да унижава, дискредитира, клевети, да оплюва духовните ценности на народа.

Във в. Правда веднага потече поток от възмутени писма. Ето защо само десет дни по-късно вестникът беше принуден да публикува редакционна статия под заглавие "В името на консолидацията".³² Статията е уклончива. Не се разбира ясно какво е отношението на редакцията към "писмото на седемте". Но дори и в този уклончив вид статията е едно свидетелство за силата на общественото мнение, което не веднъж принуждаваше органа на ЦК на КПСС да отстъпи от консервативните си позиции в духовната сфера.

Съвсем не уклончиво обаче, беше писмото на десет видни писатели и поети, публикувано в сп. Огонек. В него В. Биков, Б. Василев, А. Вознесенски, Д. Гранин, Й. Друце, В. Дудинцев, Е. Евтушенко, Ф. Искандер, Б. Окуджава, А. Приставкин пишат: "...недоумение и чувство на неловкост предизвика препълненото с политически етикети, голословни твърдения и фактически неточности "писмо в "Правда", подписано от седем деятели на литературата и изкуството . . .

За разлика от тях, ние считаме, че сп. Огонек е направило и прави немалко за демократизация на нашето общество и разширение на гласността ...

Не може да не се забележи откровено недоброжелателните оценки, засягащи честта и достойнството на деятелите на литера-

³¹ Письмо в "Правду", в. Правда, 18.1.1989 г.

³² Во имя консолидации, в. Правда, 28.1.1989 г.

турата и изкуството, бездоказателните обвинения в техен адрес на страниците именно на тези списания, редактори и членове на които са авторите на "писмото на седемте" ...

Една от многото надежди, които ние свързваме с демократизацията на нашето общество, е надеждата, че ще отмре самият жанр на подобен вид писма. Към какво те са водили съвсем неотдавна, ние добре помним. В "Наш современник" (№1, 1989 г.) е препечатано "писмото на единайсетте" против "Новый мир".³³ Аналогията се натрапва сама по себе си.³⁴

Отделно Е. Евтушенко припомня, че трима от подписалите "писмото на седемте" са били и автори на "писмото на единайсетте". А в редакционна бележка на сп. Огонек се отбелязва, че: "Засега опитите да се дискредитират "Огонек", "Знамя", "Новый мир", "Юность", "Советская культура", "Московские новости", "Книжное обозрение" и редица други издания продължават (виж последните номера на "Наш современник", "Москва" и "Молодая гвардия)".³⁵

Няколко месеца по-рано подобна забележка беше направена и от редакцията на сп. "Дружба народов".

"Искаме да попитаме другарите от списанията "Наш современник" и "Молодая гвардия" разбират ли те, че от брой на брой, хулейки произведенията, създадени в епохата на Преустройството и задълбочаващи Преустройството, пречат на това Преустройство? И още: че нападайки систематически на талантливите произведения, те може би привличат към себе си вниманието на читателя, но това не е най-добрият начин да се участва в общото

³³ Прословутото писмо, което послужи за повод да бъде разгромено Твардовското списание "Новый мир".

³⁴ Огонек, № 6, 1989 г., стр. 27

³⁵ Пак там.

дело."³⁶

Да! Безспорно в най-общ план политиката на консерваторите може да се определи като антиперестроечна.

Но нека видим по-детайлно в какво се изразява антиперестроечната същност на консерватизма, да видим какво искат, какво целят консерваторите, клеветейки, охулвайки прогресивните творци и техните произведения.

1.4. КАКВО ИСКАТ КОНСЕРВАТОРИТЕ?

Отричането на художествените качества на критическото изкуство, оклеветяването, охулването на критическите творци, има за цел да предизвика ограничаване на неговото популяризиране, прекъсване на неговия достъп до читателя, до зрителя. Консерваторите силно се възмушават от това, че в списанията "Новый мир", "Знамя", "Октябрь", "Дружба народов" и пр. системно се публикуват произведенията на репресираните и забранявани творци. Вл. Гусев например счита, че не всичко старо трябва да се публикува в списанията (като че ли всичко старо се публикува). "Ние окончателно объркваме читателя, пише той, и нанасяме тежки удари на текущата литература. Когато младите биваха отмествани от чиновниците-графомани (има предвид писателите с постове), всичко беше морално ясно. А когато сега да предположим Пилняк измества младите таланти?"³⁷

Риторичният въпрос има за цел да предизвика нашето възмущение срещу Пилняк, който, виждате ли, от гроба препречва пътя на младите талантиливи писатели.

Дмитрий Урнов, ругаейки алтернативната литература, наричайки я "бълнуване" и пр., дава вид, че е за публикуването на та-

³⁶ Можно уточнит? Дружба народов, № 9, 1988 г., стр. 270.

³⁷ Гусев, Вл., Мучительный призрак ночи, Борис Пилняк и его "Повесть Литературния газета, 13.01.1968 г.

зи литература. Защо? За да се разбере, че в художествено отношение тя не е нищо друго освен подражание на подражанието; за да се разбере, че всъщност забранените творци не искат да бъдат публикувани, че "тази литература ще се опитва по всякакъв начин да отстъпи в сянка и да съхрани ореола на нещо опасно, не-

позволено, но талантливо.³⁸

Той дори помирисва тук и криминален сюжет. "Ако изведнъж се открие, че забраняващите са подкупвани (за да забраняват - бел. моя) от забранената литература, аз няма да се учудя.

Е! Очевидно само за едно нещо още не се е досетил Д. Урнов. Че е напълно възможно избитите от Сталин поети, писатели, режисьори и пр. сами да са го подкупили за своята смърт, за да спечелят за себе си ореола на мъченици. Но Д. Урнов е "търсец" критик. Нищо чудно да докаже как жертвите на сталинизма са подвели горките палачи.

Светлана Селиванова по друг начин формулира силното желание на консерваторите да се спре публикуването (или поне да бъде то ограничено) на репресираните и забранявани творци. "Формулата "нека всичко да се отпечата, а после ще разберем кое как" - според мен е твърде опасна - пише тя - а какво ще стане, ако след това е вече късно да разберем кое как."⁴⁰

По този повод Станислав Расседин задава разобличаващия въпрос: "В какъв смисъл късно? В такъв ли, че читателят вече ще е успял да прочете и да си състави собствено мнение? И за кого късно? За него, за зажаднелия читател! Или за Ахматова? За Пастернак? За Манделщайм? За Набоков? или за тези, на които те та-

³⁸Урнов, Д., Плохая проза, Литературная газета, 8.11.1989 г.

³⁹ Пак там.

⁴⁰ Критика-87, мнения и сомнения. Литературная газета, 27.01.1988.

ка досадно пречат?"⁴¹

Да, действително! Точно от това се страхуват консерваторите. Критическото, талантливо изкуство само налага себе си, стига, разбира се, да стигне до читателите, до зрителите. От конкуренцията между критичното и апологетичното изкуство се боят консерваторите. Те не искат хората сами да избират, сами да оценяват. Защото изборът и оценяването на произведенията на изкуството е и избор и оценка и на ценностите, на миросгледната позиция, която тези творби носят.

Б. Сарнов вярно отбелязва: "С. Селиванова, А. Пайщиков, Д. Урнов и другите участници в споменатите от мен "дискусии" само дават вид, че спорят за това "какъв е ръстът" на А. Рибакон и на Б. Дудинцев. Всъщност те, разбира се, спорят за героите, а не за авторите. И опасенията на С. Селиванова, че, видите ли, има опасност да се създадат някакви нови "антимитове", най-малко са свързани с проблемите на изящната словестност. Всъщност спорът е за това, какъв е бил ръстът на Сталин, Бухарин, Киров. Жданов, Орджоникидзе, Лисенко..."⁴²

И по-нататък:

"Разбира се, всички тези произведения (става дума за романите на А. Рибакон, В. Дудинцев, за пиесата на М. Шатров - бел. моя) може и трябва да се критикуват. И разбира се, спрямо тях може да се изказват не само естетически, но и исторически и политически претенции ... Но целта на критиците, с които споря, очевидно е съвсем друга. Те искат с всички средства, дори и чрез заплаха **да спрат** тези, които искат да вървят по-нататък ...
„⁴³
по-нататък, ... по-нататък.

⁴¹ Рассадин, Ст., "... все разрешено? Огонек, № 13, 1988 г., стр. 8.

⁴² Сарнов, Б., "Какого роста был Маяковский". Огонек, № 19, 1988 г., стр. 15.

⁴³ Пак там, стр. 16.

Да се спре създаването и публикуването на критическото изкуство - такава беше практическата цел на консерваторите. Това беше както в техен непосредствен меркантилен интерес, така също и тяхна идеологическа функция.⁴⁴

Именно с "охранителния патос" (по сполучливия израз на Б. Сарнов) можем да си обясним страстта, с която консерваторите отхвърлят художествените качества на критическото изкуство и клеветят неговите творци.

Охранителната си идеологическа функция обаче консерваторите не признаваха. Дори напротив! Те постоянно изтъкваха, че са неутрални и че са за консолидация на силите на всички творци. Техен лозунг стана: "Да не разделяме съветското изкуство на две различни части!"

Имало ли е и има ли в съветското изкуство две различни течения, два потока с различна социална насоченост? Това е вторият възлов проблем, около който се разгоряха дискусиите.

1.5. ИГРАТА "ИМА - НЯМА"

Началото на дискусиите постави Ю. Бурдин със статията си "Вам, из другото поколение ..." (Октябрь, № 8, 1987 г.).

Статията е написана по повод на публикуването на поемата на А. Твардовски "По право памяти" и в нея той показва ролята, която е играел големият поет и редактираното от него списание "Новый мир", в духовния живот на страната непосредствено след

⁴⁴ Публикуването на талантливото критическо изкуство подчертава бездарността на апологетите. Интересно психологическо наблюдение прави С. Рассадин. За Т. Глушкова той казва, че: "Колкото по-усърдно Глушкова копира същата тази Ахмадулина, толкова по-грубо я ругае в статиите си, и обратно, с увеличаването на ругатните нараства и жаждата към неотлично копиране (С. Рассадин, Цит. произв., стр. 7.)

свалянето на Н. С. Хрущов от поста генерален секретар. В съветското общество по-това време започват негативни процеси, демократизацията е спряна, прогресивното, критическо изкуство започва постепенно да се ограничава. В тези крайно тежки условия Твардовското списание "Новый мир" остава единственото съветско списание, съхраняващо пълна вяроност на предишния курс. Повече от пет години, преодолявайки все по-упорита съпротива и обсипвано с удари от всички страни, то се бори против реставрацията на бюрократизма, за задълбочаване и развитие на идеите на XX конгрес, за изграждане на демократическо съзнание на обществото. И пада в тази неравна битка, не отстъпвайки нито

45

крачка.

На другия идеен полюс, пише Ю. Бурдин, са стоели редактораното от В. А. Кочетков списание "Октябрь", вестника "Литература и жизнь" и др. "Контрастът на идейно-естетическите позиции, отразяващи се на страниците както на тези, така и на много други списания и вестници, - отбелязва Бурдин - в редица случаи беше твърде голям и съвсем не се свеждаше до това естествено разнообразие на индивидуалните гледни точки, което се изразява с поговорката: "Колкото хора, толкова и мнения". Той не можеше да се обясни, въпреки силно разпространената еснафска представа, и с прословутата литературна груповщина. **Не, това бяха в най-висока степен принципни и устойчиви разногласия на твърде различни социално-политически тенденции, между които се водеше борба не на шега.**"⁴⁵ (подчерт. от мен)

И така! Ю. Бурдин ясно разграничава идейно-естетическата линия, отстоявана от Твардовското списание "Новый мир", линия

⁴⁵ Бурдин, Ю., "Вам из другого поколения к публикации поэмы А. Твардовского "По праву памяти", Октябрь, № 8, 1987 г., стр. 197.

⁴⁶ Пактам, стр. 198.

за преустройството, за демократизацията на съветското общество и линията на Кочетковския "Октябрь" **против** преустройството, **против** демократизацията.⁴⁷

Но ето, че А. Ланшиков твърди съвсем друго: "А аз считам, - заявява той - че "Новый мир" и "Октябрь" участваха заедно в обществения живот. Щом тяхната полемика свърши, и двете списания увяхнаха".⁴⁸

Да се отрича коренно различната роля на Твардовския "Новый мир" и на Кочетковския "Октябрь" в първия неуспешен опит за преустройство през 70-те години е също позиция. Това е позиция **против** сегашното преустройство.

Защо?

Защото туширането на тогавашните противоречия има за цел да спасява тогавашните реакционери. А те и сега не са променили своя манталитет, своето поведение, своите навици, те и сега заемат силни позиции и постове в обществения живот.⁴⁹

⁴⁷ В Литературная газета, 20.01.1988 г., публикуваха части от дневника на чудесния съветски писател Павел Нилин. Ето какво е записал той на 14.08.1965 г., четейки силно харесалата му повест на В. Семин "Седемте в една къща", публикувана в "Новый мир": "Радва не само това, че е написана, но и че е отпечатана истината. И това си позволява единственото списание в страната - "Новый мир", против което са се опълчили всички сили на злото, представящи се за сили на доброто, отстояващи като че ли така нареченото изкуство на социалистическия реализъм. Всъщност те осъществяват "правото на лъжа". А колко хубаво би било, ако ние изведнъж спрем да лъжем."

⁴⁸ Критика-87, мнения и съмнения. Литературная газета, 27.01.1988.

⁴⁹ От подписалите "писмото на единайсетте" против "Новый мир" сега Михаил Алексеев е главен редактор на сп. "Москва", Сергей Викулов на сп. "Наш современник", а Анатолий Иванов на сп. "Млада гвардия", Пьотр Проскурин е секретар на СП на СССР.

И за да имат добри изходни позиции, същите тези реакционери **сега** в борбата си против днешното преустройство трябва някак си да се замаже мръсната им роля в смазването на предишния опит за преустройство.

В духовната сфера винаги има различни идейно-естетически движения, винаги има критическо и апологетично течение. В условия, когато няма непосредствено политическо вмешателство в борбата между тези течения, критическото закономерно взема морален превес.

Такава е ситуацията сега! В момента критическото течение взема морален превес над апологетичното. Ето защо Ланщиков твърди, че **тогава** всъщност не е имало борба между реакционери и критици на обществото, за да не се вижда, че и **сега** същите тези реакционери продължават борбата си срещу критическото изкуство.

Дълбоко съм убеден, че ако внезапно се промени обстановката и органите на властта отново започнат непосредствено да се месят в оценката на художествените произведения и в естетическите спорове (разбира се, не в полза на критическото направление), Ланщиков и ланщиковци решително ще подчертават класовата враждебност на "Новый мир" и "Октябрь".

А това, че линиите, отстоявани от "Новый мир" и "Октябрь", са враждебни една на друга, консерваторите отлично съзнават. Но те се опитваха да представят борбата между двете течения в изкуството, като нещо съвсем различно от това, което тя е в същност.

Как?⁵⁰ По много забавен начин.

⁵⁰ Уместно е да се отбележи, че либералите много добре съзнаваха практическото значение на ланщиковите слова. И затова те поискаха покаяние от литераторите, спомогнали за репресирането на сп. "Новый мир". Либералите запитаха: защо авторите на

От една страна, консерваторите се опитваха да отхвърлят възгледа, че в развитието на съветската литература и изкуство критическото течение е било ограничавано, преследвано и гонено, като в същото време се е стимулирало апологетичното изкуство. Т. Глушкова обяснява например, че у читателя, под влияние на публикуването на широкия поток на забранените произведения и на тяхната интерпретация в съвременната критика, се създава впечатление за съществуването на две литератури. **А това, според нея, е невярно и неправилно.**

"Това впечатление - за две различни литератури е твърде лъжливо, ако в сляпо "обожание" не се канонизират разединителните моменти, повече или по-малко частни, а не се види, което е много по-важно, общото, което обединява художниците и служи за залог на тяхната близост до всенародния читател. Няма родова "несъвместимост" между истинските художествени произведения"⁵¹

Михаил Синелников също се жалва, че в критиката "... общото, обединяващото е изместено някъде на заден план, а напред са излезли и са се разрастнали спомагащите за разединението

"писмото на единайсетте", което е изиграло трагична роля за унищожаването на "Новый мир", не се покаят публично. Защо например Пьотр Проскунин, който и сега е секретар на Съюза на писателите, не поиска прошка за черното си дело (виж например С. Рассадин "все разрешено?", Огонек, № 13, 1988 г.). Но с въпроса за покаянieto ще се занимава по-подробно в последния параграф.

⁵¹ Глушкова, Т., "Куда ведет "Ариаднина нить"?", Литературная газета, 23.03.1988 г. Впрочем това, че между истинските художествени произведения няма родова несъвместимост, никой не отрича.

тенденции"⁵², което според него е погрешно и пречи за възприемане на правилния възглед към съветската литература като единно идейно-естетическо явление. От друга страна, обаче консерваторите къде с инсинуации, къде открито пишат за ниските художествени качества на политическата, литература, за това че в нея липсва цялостност и многостранност, че дори "Възниква някаква нова фалшификация, която се отнася за най-важните моменти на нашата история, започвайки с началните за съветския период." (Д. Урнов, Критика-87, мнения и сомнения, Лит. газета, 27.01.1988 г.)⁵³. В крайна сметка консерваторите не поискаха прошка. Но с този въпрос - за покаянието ще се занимава по-подробно в последния параграф.

В крайно реакционната си вече цитирана статия "Очерки литературных нравов" Вл. Бондаренко силно се възмущава от това, че "Сега с удоволствие показват опаката страна на съветското седемдесетилетие. Последователно, по части смилат година след година, като навсякъде избират само тъмното, мрачното и печалното, навсякъде виждайки само застой, насилие, лагерни бараки. Но да не се получи така, че ние с тази "нова история" отново да затънем в блатото на нова лъжа"⁵⁴.

Подобно е и мнението на първия секретар на управлението на Съюза на писателите в СССР - В. Карпов. Той отбелязва: "В последно време ние много пишем и говорим за това как и с какво да запълваме "белите петна" в нашата история. Най-хубаво и правилно е това да се прави не с една боя, а с цялата многобагреност на живота, съответстваща на този период. Ние много и често

⁵² Синельников, М., "Должны быть все-таки святини" Литературная газета, 30.03.1988 г.

⁵³ Този намек е за пиесите на М. Шатров.

⁵⁴ Бондаренко, Вл., "Очерки литературных нравов, Москва, № 12, 1987 г., стр. 185.

пишем за негативните явления, за репресиите, страданията и несправедливостите. Необходимо е да се разкриват тези пресилвания в тялото на нашата история. Но ето, в тази наша аудитория (писатели и историци - бел. моя), струва ми се, че трябва да повдигаме по-широки въпроси. За годините на преустройството ние много премислихме, много разбрахме и осъзнахме. И сега е вече време да помислим не само за "белите петна", но и за пресъздаване на нашата история в пълен обем, за да може нашият народ, и особено младежта, с пълна гръд да поеме богатырската сила на нашите прадеди и святата, кристална чистота на нашите бащи - ленинската гвардия, беззаветната преданност към Родината на победителите във Великата Отечествена война и самоотвержеността на тези, които, пренебрегвайки всичко, дадоха силите си на нашия народ и армия в трудовите гладни години на първите петилетки.⁵⁵

Оказва се значи, че все пак **има** две изкуства, две литератури. Едното, което има високи художествени качества, което отразява цялостно богатото разнообразие на новото общество, вдъхва бодрост, оптимизъм и самоотверженост в борбата за социализъм, и другото - **политическото** изкуство, **политическата** литература, които разкриват само негативните, тъмните страни на обществения живот, лагерите и насилието, които са едностранни и бедни, с ниски художествени качества и поради това вредни за възпитанието на младежта и народа.

Очевидна е идеологическата натовареност на възгледите на консерваторите. Критическото изкуство и литература се обявяват за едностранни и с ниски художествени качества, **вредни** за възпитанието на младежта. Това е **политическо** изкуство и щом е

⁵⁵ "История и литература". Писатели и учение о современном понимании нашего прошлого. Конференция Лит. газета, 18.05.1988 г.

политическо, значи е опасно.⁵⁶

Следва какво?

Следва или да се **ограничи** публикуването и популизирането на това изкуство, както се иска на С. Селиванова, или изобщо да бъде сложено под ключ, както се иска на Вл. Бондаренко и А. Пайщиков.

И по принцип, какво да се прави сега в тази свършено нова ситуация на необременен и неконтролиран от политическо вмешателство идеен сблъсък? Това беше хамлетовски въпрос за консерваторите.

1.6. "НИЕ СМЕ НЕЩАСТНИ, НАС НИ ГОНЯТ И ПРЕСЛЕДВАТ"

Консерваторите се чувствуваха неуютно в условията на демократизация на обществения живот.

Защо?

Защото тяхната реакционна роля в развитието на духовната култура изплува на повърхността. Гласността за консерваторите е отровна. Това е така, тъй като:

1/ Тя е опасна за техния социален статус.

2/ В обстановка на свободна идейна борба примитивизмът на естетическата платформа на консерваторите става предмет на публично обсъждане и **осъждане**.

Ето защо от лагера на консерваторите се надигнаха вопли срещу новата социална атмосфера, срещу освободеното от политическо вмешателство обсъждане на естетическите проблеми. Консерваторите бяха шокирани от това, че на техните клеветнически статии срещу критическото изкуство се даде решителен отпор.

Вл. Бондаренко например силно се възмути, че "За критика-

⁵⁶ Вл. Бондаренко проявява известна оригиналност в назоваването на критическия реализъм. Той нарича това направление в литературата и изкуството - отрицателна култура.

та си на Р. Рождественски съвършено скромния И. Гринберг е подложен на съкрушителен разгром, че "Неголямата критическа статия на една читателка в списанието "В мире книг" за поезията на А. Вознесенски, в дванайсет най-масови и популярни издания се квалифицираше като клеветническа. За каква гласност, за каква демокрация може да става дума тук".⁵⁷

Ланщиков пък се жалваше, че "Тиранията на общественото мнение е не по-малко жестока, отколкото тиранията на някаква личност, или личности."⁵⁸ И затова той апелира към мъжеството на критиците: "Мъжество е нужно на критиците. Нека твоята мисъл да не съвпада с това, което очаква обществото, но ако ти така мислиш, кажи го, ето в това е най-голямото мъжество. А да се ругае Сталин и да се хвалят произведенията, които сега са нашумели, за това никакво мъжество не е нужно. Тук има примес на умишлена или неумишлена спекулация."⁵⁹

Михаил Синелников също съветваше литературните крити-

⁵⁷ Бондаренко. Вл., Цит. произв.

⁵⁸ Критика-87, мнения и съмнения. Литературная газета, 27.01.1988 г.

⁵⁹ Ланщиков въобще е много забавен. Той клевета все едно, че върви. Който пише положителни рецензии за критическия реализъм безусловно е спекулант. Добре, че допуска някои да са "неумишлени" спекуланти. Апелът му към лагера на консерваторите да се хвърлят смело в атака срещу критическия реализъм, защото това е много "мъжествено", се съчетава с апела му към лагера на либералите да се откажат доброволно от участие в естетическите дискусии. "Струва ми се, - пише той - че точно сега, в епохата на гласността, сериозните критици би трябвало да замълчат, да осмислят ситуацията" (пак там). Виждате ли, сега вие - либералите - имате възможност свободно да дискутирате. Но ако вие сте сериозни критици, то ви прилича доброволно да се откажете от тази възможност! Словата на Ланщиков са даже умилителни. Той е приготвил и подарява идеологията, моралното самооправдание на тези либерали, които в обстановката на гласност все пак решат да изчакат още малко накъде ще задуха вятърът. Вие, значи, казва Ланщиков, сте сериозни критици.

ци: "Не, не духът на сензацията, не търсене на всякакъв род злонамерености, не жаждата да се забавлява читателската публика са нужни сега, когато се откриха възможности в цялата пълнота да

"⁶⁰

се ориентираме в литературните реалии на миналото.

В този хор на "мъдри" гласове се включва и Д. Урнов. Той съветва либералите: "Възниква опасност от нов догматизъм, от повторение на ситуацияите, с които ние вече сме се сблъскали. Желанието е преди всичко да се довършим, а е нужна пауза, не мълчание. Думата ми е за позицията. Обмислената и обмисляща

"⁶¹

се позиция .

Изобщо консерваторите бяха много загрижени за либералите. Сакън, недейте така като малките деца: "Кралят е гол!". Може и да е гол, но вие по-умната, защото не сте деца. И Ланщиков доброжелателно наемква защо не трябва така. Защото "Какво се гласи в народните маси, ни предстои да разберем".⁶² Всъщност това доброжелателен намек ли е или многозначителна заплаха, напомняща за това как във фашистка Германия "народът" гореше книгите на Емил Зола и Бретол Брехт, на Томас Ман и Ремарк и т. н. Сега, няколко години по-късно, можем да видим колко точен е Ланщиков. "Народът" в лицето на "Памет" действително иска да гори книгите. Ланщиков и ланщиковци вече могат да бъдат доволни. Те вече имат своите ръце - организация, чрез която силата на аргументите в подходящия момент ще бъде сменена със силата на тоягата.

Но защо всъщност са нещастни консерваторите? Нека още веднъж, този път по-детайлно, разгледаме какво искат те.

Споменах, че според Д. Урнов сега възниква опасност от нов догматизъм и от повторение на ситуацията, с която изкуството и

⁶⁰ Синелников, М., цит. произв.

⁶¹ Критика-87, мнения и сомнения. Лит. газета, 27.01.1988 г.

⁶² Пак там.

критиката вече са се сблъскали.

В какъв смисъл обаче повторение?

Очевидно в смисъл, че върху критическия анализ, върху естетическите възгледи на пишещата колегия отново започва да се оказва натиск (а това е добре познато от близкото и по-далечното минало). Но от кого се оказва натискът?

Там е работата, че сега натискът се оказва от **обществеността**. А преди това от кого се оказваше? От политическата система.

Значи има разлика и въпреки външното си сходство ситуацията е съвсем различна. Натиск има. Но този натиск изразява **съвсем различни** интереси от по-раншния. Натискът от страна на обществеността изразява **обществените** интереси, докато натискът на политическата власт изразяваше социално-груповите интереси на номенклатурата. Симпатиите, дори бих казал страстната обич на Д. Урнов, А. Ланшиков, М. Синелников и въобще на цялото братство на консерваторите очевидно са насочени към натиска, осъществяван от политическата власт.

И когато Ланшиков се възмущава от тиранията на общественото мнение, която според него, не е по-малко жестока от тиранията на някаква личност или личности (следователно може би е и по-жестока?!), нека да си зададем въпроса: "Как общественото мнение осъществява "тиранията" си, чрез какви средства?"

Средствата, чрез които общественото мнение осъществява "тиранията" си, са духовни, а не материални. Общественото мнение оказва натиск, изразява претенциите си чрез моралното осъждане на реакционните възгледи. А тиранията на "някаква личност или личности" се осъществяваше чрез политическо насилие, чрез напълно материални институции като милиция, лагери, затвори и пр. "Тиранията" на общественото мнение може най-много да предизвика няколко безсънни нощи и то на творци, които независимо от реакционността на възгледите си, са запазили

чувствителността си към морала.

А тиранията на политическата власт доведе до трагични за съветското изкуство резултати - стотици, хиляди репресирани, заточавани, избивани поети, писатели, режисьори, музиканти, артисти.

Относно възмущението на консерваторите от сегашната демокрация и гласност, при която техните атаки към критическото изкуство среща решителен отпор, ще отбележа следното.

Демокрацията не означава липса на противоречия и защитеност на едни мнения от атаките на други мнения. Демокрацията означава равнопоставеността на мненията във всяко едно отношение с изключение, разбира се, на тяхната идейна и съдържателна убедителност.

Така че жалбите и оплакванията на консерваторите не са от "новата тирания", а от изчезването на старата тирания, от изчезването на политическата тояга, която защитаваше тяхната конюктурщина, бездарност, конформизъм и идейна безсъдържателност.

Плачът на консерваторите е за възстановяване на политическото вмешателство в естетическите спорове.

Необходимо и възможно ли е обаче политическо вмешателство в литературата и изкуството сега, на този етап от развитието на съветското общество?

Струва ми се, че не!

В етапа на екстензивно развитие, по-точно в периода, когато производствените отношения съответстваха (в по-голяма или по-малка степен) на развитието на производителните сили, политическото вмешателство в духовния живот не срещаше решителна съпротива от обществеността, тъй като то беше търпимо и "оправдано".

В какъв смисъл търпимо и "оправдано"?

В смисъл, че тогава общественият организъм се намираше

във възходяща фаза на своето развитие и можеше да функционира и без "обратната връзка", осъществявана от критическия реализъм. Изкуството и литературата, разкривайки многообразието, сложността и противоречивостта на обществения живот, са своеобразна "обратна връзка", своеобразен източник на контролираща информация за господстващите класи. Те, така да се каже, са индикатор за вътрешната напрегнатост в обществото, за степента на изостреност на класовата борба.

Критическото изкуство играе специфична роля във функционирането на обществения организъм. От една страна, колкото по-силно е това направление в изкуството и литературата, толкова по-големи са шансовете господстващите класи да намират по-благоприятни варианти за разрешаване на класовите сблъсъци. Благоприятни в смисъл, че интересите се регулират чрез компромиси в икономическата сфера и не се стига до въоръжени политически сблъсъци.⁶³

Стратегическият интерес на господстващите класи следователно, е да се развива пълноценно "обратната връзка", осъществявана от критическото изкуство.

От друга страна обаче, **непосредственият** интерес на гос-

⁶³ Влиянието на критическото изкуство, разбира се, е опосредствено чрез разширяване и обогатяване на културата, а не непосредствено. Колкото по-висока е културата на господстващите класи и особено на политическите лидери, които те изтласкват на сцената на политическия живот, колкото по-разностранен е техният поглед върху противоречивостта и динамиката на социалните процеси, което се разкрива най-вече от критическия реализъм, толкова по-верни, нестандартни и оптимални решения могат те да вземат в сложни и критични ситуации. Културата и широтата на погледа например на Шарл де Гол или на Кенеди изиграха не малка роля за излизането на френското общество от кризата през 1962 г. и на целия свят от Карибската криза.

поддвуващите класи изисква **ограничаване** на критическото изкуство. Защо?

Защото критическото изкуство влияе силно на самоосъзнанието на подтиснатите класи. Романите на Горки в Русия, поезията на Хр. Смирненски и Н. Вапцаров в България бяха незаменими агитатори на руската и българската работническа класа.

Ето защо съвсем естествено беше, че в първия етап от развитието на Съветското общество (а това, разбира се, се отнася и до останалите страни от "социалистическия" лагер) новата класа собственик, използвайки политически средства, силно ограничи създаването и разпространението на критическото изкуство. Казвам **естествено**, тъй като в началните фази на развитие на един нов социален организъм господстващите класи (впрочем и потиснатите също) винаги имат склонност да реагират на равнището на непосредствените си интереси.

В първите десетилетия на съветската власт новата класа-собственик беше пълна с енергия, моралът на болшинството от нейните членове беше висок, а идеалите, към които се стремеше изглеждаха близки и достижими. Дейността на партийната номенклатура за решаване задачите на първоначалното натрупване на капитала беше успешна. За извънредно кратък времеви период беше централизиран аграрния сектор, беше създаден мощния отряд на промишлено-производствения пролетарият и изградена едра индустрия.

⁶⁴ Ограничаване обаче не означава унищожаване. Напротив! И в най-тежките години на сталинщината, и в годините на застоя, до читателите и до зрителите стигаха талантиливите произведения на Зоценко и Исак Бабел, на Чингиз Айматов и Сергей Залигин, на Евгени Евтушенко и Р. Рожденственски, А. Вознесенски и В. Висоцки, на М. Ром, Сергей и Никита Михалков Кончаловски и много други.

За партийната номенклатура в този период развитието на критическото изкуство не беше необходимо. Нещо повече! На нея произведенията, в които се разкриваха отрицателните явления в социалния живот или например трагичната цена, платена за ускорената централизация на аграрния сектор, звучаха странно, дори враждебно. Илюзиите на класата собственик за самата себе си и за това, че тя строи щастливото бъдеще бяха твърде силни. Поради това тя с чувство на морална справедливост заточаваше, инквизираще или физически унищожаваше поетите, писателите, режисьорите, които с творчеството си рушаха нейните илюзии.

Дори и сега, когато толкова много факти за трагичното минало и за кризисното състояние на обществото станаха публично достояние, партийната номенклатура не иска да се освободи от илюзиите за самата себе си и желанието ѝ да удари с политическата тояга по талантливите творци от различните направления на критическото изкуство, съвсем не е изчезнало. Много показателна за тези настроения на партийната номенклатура беше реакцията, с която преобладаващото число делегати на XIX партийна конференция на КПСС посрещнаха изказванията на Ю. Бондарев, В. Карпов и Г. Бакланов.

Реакционните призови на В. Карпов и Ю. Бондарев за политическа разправа с критическото изкуство бяха посрещнати с бурни аплодисменти от партийните номенклатурщици, а изказването на Г. Бакланов, с което той защити честта на съветските писатели, беше прекъсвано с шумно неодобрение.

Но **сега** репресирането на критическото изкуство, политическото вмешателство в духовната култура вече има прекалено силен отрицателен ефект, за да бъде прието. При прехода към интензивен тип развитие необходимостта от самопознание на обществото нараства. Обществото вече не може да си позволи да заплаща скъпата цена - унищожаването на елита на интелигенци-

ята, за да запазва илюзиите на класата-собственик. Сега вече тази цена е прекалено скъпа.

Сломването на интелигенцията, силното ограничаване на критическото изкуство е един от факторите, които доведоха до застои в цялостното социално-икономическо развитие на съветското общество през седемдесетте и първата половина на осемдесетте години.

За това време Ю. Бурдин пише: "Интелигенцията престана да упорствува и да носи неприятности: да говори не това, което от нея искаха да слушат, да пише някакви колективни писма, да протестира. Настъпи желаното мълчание. Не, разбира се, пълно и буквално: излизаха романи и филми, пресата повече или по-малко успешно създаваше впечатление за разнообразие и борба на критически мнения, за обсъждане на животрептящи проблеми. Но тази борба се движеше в предварително установени граници и с предварително решен изход; обсъждането на проблемите - с непременно условие да не се достига до реалните корени на злото; всичко беше игра на словоблудство, смес на лъжа и самозалъгване. И ето, след десетилетие и половина такъв живот колко страшен е наистина резултатът, до който ние стигнахме. Икономическият, за когото вече достатъчно е казано, но много по-тежкият нравствен и духовен, който тепърва трябва да осъзнаем. Обществото като че ли се лиши от интелигенция - ако под интелигенция разбираме не просто хора от определени професии, а това, което тя винаги е била в Русия от времената на Фонвизин и Радищев - мозък и съвест на нацията. Господстващият психологически тип стана равнодушният, от нищо незаинтересованият, лесно говорещият всичко, но нищо не преживяващ дълбоко, разучилият да се срамува и да презира, работещият без изразходване и без удоволствие човек, в който заедно с катастрофическото ерозиране на гражданските чувства се обезцветиха и изсъхнаха и

най-личните."⁶⁵

С други думи - омачкването, унищожаването на високия дух на интелигенцията неизбежно се отрази крайно отрицателно на духа, гражданствеността и активността на цялото общество.

Ето защо сега, когато класата-собственик не носи вече в себе си първоначалния ентузиазъм на первооткриватели и първостроители, високият дух на гражданственост и социална активност трябва да се създава от интелигенцията. А тя не може да създава този дух, ако е тероризирана, мачкана и постоянно заплашвана с тоягата на политическите репресии. Интелигенцията трябва да има пълна свобода при избора на формата, насоката, изразните средства и пр. на своите произведения.

От казаното дотук може да се създаде погрешното впечатление, че аз съм против апологетичното изкуство.

Не, напротив!

Убеден съм, че апологетичното изкуство, също както и критическото, играе важна, позитивна функция в обществото.

Всъщност апологетичното изкуство не по-малко от критическото зове към гражданственост, самоотверженост и борба. Разликата е в това, че апологетичното изкуство се стреми да поднася на масовото съзнание високите идеали в лесносмилаем вид. Поради това за него всичко е или бяло, или черно, хората са или лоши, или добри, или приятели, или врагове и пр.

Както и критическото, така и апологетичното изкуство си поставя за цел да възпитава високи граждански добродетели. Но тъй като то представя живота опростено, схематично, догматично, то усвоените единствено чрез него добродетели преминават лесно в своята противоположност - патриотизмът в национализъм, социалната активност в агресивност, готовността към само-

⁶⁵ Бурдин, Ю., "Вам, из друго поколение Октябрь, № 8, 1987, стр. 199.

жертва в робско послушание.

Апологетичното изкуство става социално вредно тогава, когато то е **единствено** в културния живот на обществото, тогава, когато то е единствената духовна храна. Именно тогава то престава да бъде просто стъпало към усвояването на действителността (стъпало, на което трябва да стъпи младият човек, за да може по-късно да стигне и до по-сложното, противоречиво и богато изкуство на критическия реализъм) и се превръща в средство за приспиване на общественото съзнание, превръща се в духовен опиум за хората.

Аз съм против консерваторите, защото лайтмотивът на техните писания е **искането за единственост на апологетичното изкуство**. Консерваторите органически, от цялата си душа, мразят реалистичното изкуство и воюват срещу него, както вече показах, не признавайки никакви правила на добрия тон, не гнусейки се от клевети, инсинуации, фалшификации.

На сегашния етап тази борба вече има крайно реакционен характер. Тя влиза в противоречие не само с интересите на интелигенцията и народа, но и със стратегическите интереси на номенклатурата. Защото номенклатурата не по-малко от останалите социални групи е заинтересована социалните противоречия да се решават мирно, по еволюционен път, а не чрез социален катаклизъм, чрез въоръжено насилие. Стратегическият интерес на номенклатурата изисква в сегашния период издигане на общокултурното равнище на обществото, изисква самопознание на обществото, изисква обществото да се **цивилизова**. А това е невъзможно без свободното развитие на критическото изкуство. Затова реакционните апели на консерваторите за политическо вмешателство в духовната сфера, струва ми се, вече са трудно изпълними.

Впрочем консерваторите съвсем не се самовъзприемат като реакционери. Те се самовъзприемат като **революционери**.

Това е последният въпрос, който ще разгледам.

1.7. САМООЦЕНКАТА НА КОНСЕРВАТОРИТЕ

В борбата между консерватори и либерали имаше един важен момент, за който мимоходом споменах - именно, че либералите поискаха от консерваторите **покаяние**.

Появиха се множество апели към душителите, гонителите на критическото изкуство да се покаят за черните си дела от по-близкото и по-далечното минало.⁶⁶

Консерваторите обаче не бързаха да се покаят. Напротив, те заеха агресивна позиция. Оказа се, че всъщност, въпреки че са гонели и преследвали критическото изкуство, именно, те са били много по-нравствени и по-почтени от либералите. Даже нещо повече, именно те са били истинските революционери, подготвили днешното преустройство.

Как се доказва тази странна идеология. Схемите са две.

Едната е разработена от В. Солоухин в статията му "Пора обяснитъся" (Време е да се обясним) в "Советская культура", 06.10.1988 г., а другата от А. Байгушев в статията му "О саддукействе и фарисействе" в сп. "Москва", № 12, 1988 г.

В. Солоухин не счита, че те - консерваторите - са виновни за това, че са гонели, преследвали, унищожавали и оскърбявали големите творци на прогресивното изкуство. Те са размахвали тоягата с чисто сърце, тъй като са били възторжени и предани на високите идеали на социализма и са виждали в големите творци врагове на народа и на светлото бъдеще. Те просто са били заблудени. Следователно, не са виновни. И затова няма да се покаят.

Нека да се покаят приятелите, почитателите на Пастернак,

⁶⁶ Покаянието на дейците от сферата на културата е частен въпрос от покаянието на обществото като цяло.

Зощенко, Ахматова. Те са виновни пред обществото, защото не са успели да защитят "своите", защото **са мълчали**, тогава, когато е трябвало да викат.

Защо са мълчали по времето на "проработката" на Пастернак и Зощенко, на генетиците и кибернетиците и пр. техните поддръжници, техните почитатели, техните единомишленици? Защо либералите пасивно са мълчали, когато консерваторите са се разпореждали с видните творци в литературата, изкуството и науката¹?

На този въпрос отговор дава В. Сарнов във великолепната си статия "О "молчалниках" и "первых учениках".

Защото - пише той - зад "народния академик" (визира се Лисенко) е стояла армията и флотата, целия могъщ апарат за насилие на огромната държава. Да излезеш против "народния академик" това е означавало да обявиш война сам на великата държава.

Даже само да не излезеш в поддръжка на "народния академик" в тези условия, т. е. просто да замълчиш, е било вече акт на мъжество, форма на съпротивление срещу потискащата сила на тоталното зло.⁶⁷

Анализирайки личностното поведение на В. Солоухин, от една страна, и на К. Симонов, И. Еренбург и др., от друга, по времето на Сталинския "култ" и по времето на Хрущовското "топене на ледовете", а на тези, които сега са живи и тяхното сегашно поведение (например на Ф. Кузнецов, Ст. Куняев и др.), В. Сарнов пише следното:

"Може би някой от днешните активисти на преустройството и да е вършил в миналото неща, които е било по-добре да не върши, говорил е думи, които е било по-добре да не казва. Но едните са вършили неблагоприятните неща, защото са им извивали

⁶⁷ Сарнов, В., О "молчалниках" и "первых учениках", Огонек, № 16, 1989 г., стр. 29.

ръцете и те не са могли да устоят. А другите - "първите ученици" - те именно са извивали ръцете и са заставяли останалите да вършат неблагоприятни постъпки, и това на тях даже им се е харесвало: харесвало им е чувството за власт, упивали са се от властта. Едни са намирали в себе си сили да мълчат, да не участвуват в наказателни акции, макар че са ги принуждавали. А други никой към нищо не ги е принуждавал и те са мълчали, защото са се занимавали с "духовна самореализация" и са четели "Митовете на народите".

И ето сега, когато времената се промениха - на едни камък падна от душата, а други страхливо навеждат глава - боят се да не им се припомни нещо от миналия живот, а трети нагло, с хитра безметежност ни уверяват, че те за нищо не са виновни; виновно е времето. А четвърти, със зъби вкопчвайки се в земята, се опитват да спрат движението на нашето общество по-нататък, по-нататък, по-нататък, към пълно пречистване."⁶⁸

Втората схема, разработена от А. Байгушев, се опира на фалшификация, много често използвана от консерваторите - да припишат на себе си заслугите на либералите, на прогресивните творци от по-близкото и по-далечното минало.

"При настъпилата застойна реакция, пише той, целият наш духовен живот се съсредоточи именно в литературата. Тук се формираха идеи, натрупваха се живителни сокове. Висше достижение на духовната борба на поколението от 60-те години, която се водеше в най-глухите години на застоя, стана "селската проза". Творчеството на Василий Шукшин, Валентин Распутин, Василий Белов, Виктор Астафиев, Феодор Абрамов и близките до тях Пьотр Проскунин и Анатолий Иванов на различен материал биеше в една точка: писателите пресъздаваха страшните картини на

⁶⁸ Пак там, стр. 31.

обезлюдяване на руското село, заставяха ни да се замислим над този проблем ... Това беше Камбана, която неуморно звънеше. Всерусийската Камбана на "селската проза" будеше обществото, потънало в блатото на застойния сън и всеки неин удар приближаваше април 1985 г."⁶⁹

На пръв поглед колко добре звучи! Но тук има една "дребна" интрижка, тъй като се смесват писатели от съвсем различна боя - В. Шукшин и А. Иванов, Ф. Абрамов и И. Проскунин. Интрижката ще разобличим, ако си зададем въпроса: "Къде за пръв път и най-често са публикувани В. Шукшин, В. Астафиев, Ф. Абрамов. В. Белоз, С. Залигин ? В списание "Новый мир"."⁷⁰

А хвалените от Байгушев А. Иванов и П. Проскунин са едни от авторите на "писмото на единайсетте", довело до унищожаването на "Новый мир". Така че не може да се слагат в един кюп писатели със съвсем различен миоглед и със съвсем различна роля в социално-политическия живот. Врѳх на йезуитщината е да се поставят един до друг А. Иванов и В. Шукшин.

Но има и нещо друго.

В броя от 18.01.1989 г. в. "Правда" публикува крайно реакционно писмо от седем писатели против списание "Огонек". Кои са тези писатели? Това са М. Алексеев, В. Астафиев, В. Белов, С. Бондарчук, С. Викулов, П. Проскунин и В. Распутин. Трима от тях са съавтори на "писмото на единайсетте" - М. Алексеев, С. Викулов и П. Проскунин.

Така че историята се повтаря.

Борците против водещото списание на преустройството през 60-те години - "Новый мир" - не са сложили меча в ножницата. С

⁶⁹ Байгушев, А., "О саддукействе и фарисействе", Москва, 1988 г., № 12, стр. 173.

⁷⁰ По този повод виж "Отказ от полемики", Огонек, 1989 г., № 4, стр. 31.

развети знамена те се борят и сега срещу водещото списание на днешното преустройство - сп. "Огонек".

А останалите автори на "писмото на седемте"? Ами те са от списъка на А. Байгушев. И В. Астафиев, и В. Белов, и В. Распутин ги има в списъка на А. Байгушев. В списъка го няма само С. Бондарчук.

Мисля си: каква великолепна интуиция има А. Байгушев! Статията му е писана преди "седемте" да изпратят писмото си до в. "Правда". Но в нея той възторжено хвали точно тези писатели, които малко по-късно решително изразиха антиперестроечната си позиция. Та дали художествените качества на произведенията на В. Астафиев, В. Белов, П. Проскунин и сие са спечелили симпатиите на А. Байгушев или тяхната антиперестроечна позиция? Струва ми се, че второто.

В статията си А. Байгушев се опитва да оправдае "единадесетте", подписали писмото срещу "Новый мир". Това е естествено. Най-силните атаки на либералите, най-страстните призови за покаяние (в сферата на духовната култура) са именно по повод на писмото на "единадесетте".

От статията на А. Байгушев могат да се научат много "интересни" неща.

Например, че писмото на "единадесетте" всъщност не е изиграло почти никаква отрицателна роля за свалянето на А. Твардовски от поста главен редактор на сп. "Новый мир". "Какво беше за бюрокрацията писмото на единадесетте писатели съотечественици? Малък детайл, лек епизод на вътрешно литературния живот" - пише той (стр. 183).

Също, че списанието "Новый мир" не е било "перестроечно" списание, както се е заблуждавала тогава, а и сега обществеността, а е било списание на служба на бюрокрацията. "Новомировската "команда" - интимно ни съобщава той - с нейния авторитет сред читателите, се оказа удобна за бюрокрацията: давайки и оп-

ределени привилегии, тя без стеснение я използваше, когато и беше нужно." (пак там).

И много други.

Изобщо интелектуалните подвизи и открития на А. Байкушев за защитата на "единайсетте" са грандиозни.

Подобни са и подвизите на Вадим Кожин, който в статията си "Самая большая опасность" публикувана един месец по-късно в "Наш современник", също като Байкушев прави опит да убеди читателя в невинността на "писмото на еднайсетте" и в това колко лоши, реакционно настроени хора са работели в Твардовското списание "Новый мир".⁷¹

Най-забавното е, че статията е написана като послеслов към публикуваното отново "писмо на еднайсетте".

Това впрочем е върхът. Но не зная на какво. Дали на арогантността или на глупостта, или може би и на двете.

Защото вече всички могат без да се ровят в течението на сп. "Огонек" от преди двайсет години (където в № 30 е публикувано писмото) да се убедят, че да, всичко, което се пише за крайната реакционност на това писмо е самата истина.

Не мога да се въздържа и ще приведа няколко пасажа от писмото.

"Именно в "Новый мир" се появиха кощунствените материали, поставящи под съмнение героичното минало на нашия народ и на Съветската армия подигравачи се с трудностите на растежа на Светското общество."⁷²

"В критическите статии на В. Лакшин, И. Виноградов, Ф. Светов, Ст. Рассадин, В. Кардин и др., публикувани в "Новый мир", планомерно и целенасочено се култивира тенденцията на

⁷¹ Кожин, В., "Самая большая опасность" Наш современник, № 1, 1989 г.

⁷² Против чего выступает "Новый мир"? Наш современник, № 1, 1989 г., стр. 176.

скептическо отношение към социално-моралните ценности на съветското общество, към неговите идеали и завоевания."⁷³

"Проникването в нас на буржоазната идеология беше и си остава най-сериозна опасност. Ако не се борим с нея, това може да доведе до постепенна подмяна на пролетарския интернационализъм с толкова милите на сърцето на някои критици и литератори, групирани около "Новый мир", космополитически идеи."⁷⁴

Както се казва, коментарите са излишни. Войнстващ, арогантен сталинизъм!

Идейното съдържание на статията на В. Кожин е същото като в статията на А. Байгушев. Той пише почти същото в защита на "писмото на единайсетте", което и неговият съмишленик:

Например, че: "писмото ... е било епизод от литературната полемика на това време и е нямало сериозни последици."⁷⁵

Също, че А. Твардовски е бил най-искрен сталинист (148 стр.), че сталиниста са били и много сътрудници и автори на "Новый мир" (168 стр.) и пр.

Още в две отношения статиите на А. Байгушев и В. Кожин удивително си приличат.

Първото е омърсяването, клеветата на интелектуалните лидери на преустройството, на най-активните участници в рушенето на догмите и стереотипите на официалната идеология. А. Байгушев страстно и обстоятелствено се нахвърля върху В. Коротич, като същевременно ругае и А. Рибак, Ю. Трифонов, Е. Евтушенко, С. Соколов, Г. Бакланов, Н. Иванова, Б. Сарнов, Т. Иванова, Ст. Рассадин и др. Острието на неговата омраза е насочено преди всичко към литераторите, които по своя манталитет, по

⁷³ Пак там.

⁷⁴ Пак там, стр. 179.

⁷⁵ Кожин, В., "Самая большая опасность Наш современник, № 1, 1989 г., стр. 146.

своята идейна позиция са му чужди и ненавистни.

Но той не подминава и изявилите се в другите сфери на социално-политическия живот перестройчици. Байгушев интимно ни доверява, че нашумелите публикации на Н. Шмелев "... в повечето случаи имат за основа съветологичните изследвания в институтите на САЩ и Канада, понякога дори се превръщат в свободни преразкази на последните".⁷⁶

А това е лошо, тъй като ние не трябва да копираме "Запада", защото това е потребителско общество.

С особено ожесточение А. Байгушев се нахвърля върху спечелилия сърцата на широката общественост историк Ю. Афанасиев. За него той е апологет на западното общество и западната култура, който с увлечението на "неофит" възприема "откровенията" на задграничните съветолози.⁷⁷

Подобни са и чувствата на В. Кожинов към духовните лидери на обновителните процеси. Той също пише против Коротич (стр. 143) и против Шмелев (стр. 173), а добавя и Рой Медведев (стр. 169, 170).

С лоши чувства пише Кожинов и за хората, които по времето на Хрущовското "топене на ледовете" направиха много за просветлението на общественото съзнание - М. Ром, К. Симонов и др. (стр. 142).

А ако се върнем още по-назад във времето, ще видим, че фигурата на **Бухарин** предизвиква ненавистта на В. Кожинов и А. Байгушев.⁷⁸

Изобщо независимо кога са се борили против сталинизма -

⁷⁶ Байгушев, А., Цит. произв., стр. 189, 190.

⁷⁷ Пактам, стр. 195-197.

⁷⁸ Кожинов, В., Цит. произв., стр. 151-157; Байгушев, А., Цит. произв., стр. 177, 178.

дали в първите десетилетия след Октомврийската революция или по-късно по времето на Хрущов и Брежнев - големите фигури в културния живот или в сферата на социално-политическите и икономическите отношения са еднакво омразни на В. Кожин и А. Байгушев.

Има още един момент характерен за самооценката на конзерваторите. Те се самовъзприемат не просто като "революционери", но като революционери - патриоти. Тук обаче е нужно уточнение. На своя "патриотизъм" акцентират руските конзерватори. И това не е случайно. Основното ядро на номенклатурата се състои от руснаци. Така че националистическият елемент е естествен в идеологията на руските конзерватори. Той е съчетан с антисемитизъм.

Великоруският национализъм и антисемитизмът са много важни характерни черти на руските конзерватори. Но аз няма да се спирам на тях. Първо, защото не съм достатъчно компетентен и второ, защото те изискват много по-сериозно и задълбочено изследване, а не само обзор, какъвто мога да си позволя.

Ще отбележа само следното.

В статията си "О саддукейство и фарисейство" А. Байгушев демонстрира неприкрити симпатии към организацията "Памет". От 192 до 198-ма страница той ругае редица писатели и публицисти, позволили си да покажат пред обществеността нейния непригледен образ.

Малко по-умерен е В. Кожин. В статията, която тук разглеждам ("Самая большая опасность ..."), той прави уговорка, че виждате ли, аз не съм антиеврейски настроен - публикувал съм положителни рецензии за лица от еврейската националност.

В същото време обаче веднага задава въпроса: "... ролята на евреите в политиката и културата 15-30 пъти превишава тяхната част от населението на страната ... уместно е да се постави въпрос-

сът за рязкото нарушение на "пропорционалността" по отношение на другите нации."⁷⁹

Какво цели тази инсинуация? Първо, не е вярно за голямата роля на евреите в политиката. По принцип евреите много по-трудно отколкото хора от другите нации са били допускани до висшите еталони на номенклатурата и второ, обяснението за тяхното по-силно присъствие в културния и научен живот е много лесно. Общочовешката история се е развивала така, че евреите от древността са били свързани с развитието на търговския капитал. Те са живеели в градовете и значителна част от тях се е занимавала с интелектуален труд. Така че трупаната със столетия и хилядолетия култура им дава предимство в сферата на изкуството и науката. Евреите са безспорно по-конкурентноспособни в интелектуалните дейности - какво лошо има в това?⁸⁰

А и как може да се възстанови "нарушената пропорционалност"? Може би да се забрани на евреите да се занимават с наука и изкуство?

Тук нямам за цел да анализирам същността, причините и генезиса на великоруския шовинизъм и антисемитизъм, който в сферата на изкуството и културата се прояви под формата на "неославянофилско" течение. Идеологическата натовареност на това течение, ярко изразена, според мен, в статиите, които разглеждам, е: Запазване на статуквото - никакви промени, използване на доикономически форми на експлоатация, пълно замразяване на интелектуалния живот, политически терор спрямо всеки инакомислящ, омраза към другите нации и народи.

За либералите същността на "неославянофилството" е ясна.

⁷⁹ Кожинев, В., Цит. произв., стр. 170.

⁸⁰ Много интересна е статията на Маркс "По еврейския въпрос" (Маркс, К., Фр. Енгелс, Съч. т. 1, стр. 399-413).

Целите и смисъла на това течение определи Евгения Щеглова:

"Зад "неославянофилската" позиция стои много сериозен и съвсем не прост и безобиден проблем. Същността му е в това, че за този клан "народолюбци" преди всичко - и това е най-важното - не е нужно нищо да се променя, нищо да се преустройва, с нищо не е нужно да се борим. Защо да търсим корените на бедите в себе си, след като цялото зло идва от Запада! Ако у нас ги няма тези разлагащи влияния, всичко щеше да бъде прекрасно!..."⁸¹

Тъй като либералите много добре разбираха опасностите, криещи се във великоруския шовинизъм и антисемитизъм, те започнаха настойчива интелектуална борба против тях. Една от проявите на тази борба бяха и дискусиите за националните езици и тези дискусии започна нов етап в идейната борба в сферата на духовната култура.

Този нов етап е свързан и повлиян от новата социално-политическа обстановка в Съветския съюз, формирала се в средата на 1989 г. В това време Народните фронтове в редица републики /Литва, Латвия, Естония, Армения, Грузия, Азърбейджан и др./, завоюваха силни, дори решаващи позиции, в социално-политическия живот на тези народи. Засилиха се националистическите тенденции (и с положителен, и с отрицателен знак). Това от своя страна даде нов тласък на великоруския шовинизъм. В сферата на духовната култура настъпиха промени в предметното поле на дискусиите, като доминация доби националният проблем. Настъпиха изменения в разположението на силите в списанията и вестниците. Вестник "Литературная газета" например премина окончателно на страната на либералите, докато "Литературная Россия" стана войнстващ рупор на консерваторите. Публикувано

⁸¹ Щеглова, Е., "Примирения искатъ рано!", Нева, № 1, 1989 г., стр. 179.

беше "Писмото на руските писатели ", образуван беше творческия кръг "Април" и т. и. Новият етап на идейната борба между либерали и консерватори в сферата на духовната култура ще бъде предмет на друго изследване. За първия етап заключението ми е, че борбата приключи в полза на либералите.

ВТОРА ГЛАВА. ЕДНА ПРОПУСНАТА КНИГА - "РУСОФОБИЯ" НА ИГОР ШАФАРЕВИЧ

В последните страници на първа глава писах, че "великоруският национализъм и антисемитизмът са много важни характерни черти на руските консерватори". Сега от дистанцията на времето, считам, че тази оценка е твърде крайна, макар да не е далече от истината. Крайна е, защото звученето и преди 14 години беше негативно. Тогава национализмът на господстващата нация, а също и антисемитизмът внушаваха опасения от репресии. Либерално настроените среди очакваха, а аз също допусках, че засилването на руския национализъм и антисемитизмът ще доведат до запазване на статуквото - цялостта на СССР и на "социалистическия строй", чрез репресии срещу борещите се за независимост национални елити и население, и срещу "перестройчиците", значителна част от които бяха с еврейски произход. През 90-те години, обаче събитията се развиха по съвсем друг начин. Руските малцинства в редица от републиките бяха подложени на репресии от местните национални елити, а значителна част от руското национално богатство беше ограбено по най-брутален начин от лица с еврейски произход - така наречените "олигарси".

Времето показва, че оценката за консерваторите като реакционери, а за либералите като носители на истината и прогреса е едностранчива. Безспорно е, че консерваторите се стремяха към запазване на статуквото, че те нямаха визия за "добър" вариант на социално-икономическо преустройство. Но се оказа, че и визията на либералите за модела на трансформация е твърде ограничена, елементарна и примитивна. Освен това оказа се, че опасенията на консерваторите, че под формата на "перестройка" еврейският руски елит се стреми към заграбване на руското национално богатство са доста основателни. Всъщност тогава - във втората по-

ловина на 80-те години под формата на борба против антисемитизма е започнал спорът - кой трябва да управлява Русия - руския или еврейския елит. Този въпрос беше убягнал от моето внимание. Сега от дистанцията на годините се вижда, че този въпрос, макар и имплицитно се е съдържал в идеологическата битка на консерватори и либерали.

Проблемът за отношенията между руския и еврейският елити, а и много други въпроси, които са засегнати в първата част на книгата, или са свързани с тях, са разгледани от Шафаревич в книгата му «Русофобия».

Ето как самият Шафаревич определя основните се тези:

" 1. В нашата публицистика и литература съществува много влиятелно течение, което налага концепцията за непълноценността и посредствеността на руската история, култура, народна психика... То е гибелно за руския народ, тъй като го лишава от вяра в себе си.

2. Русофобията е идеология на определен обществен слой, който е в малцинство и се противопоставя на останалия народ. Неговата идеология включва увереността му в правото да напраща съдбата на целия народ,... историческата традиция и националното светоусещане трябва напълно да се игнорират, животът ни трябва да се изгражда според нормите на западноевропейското и особено на американското общество.

3. Аналогичен малоброен слой, враждебен на историческите традиции на останалата част от народа и убеден в правото си да определя неговата съдба възниква в много кризисни ситуации... пуританството от епохата на Английската революция, теченията "Млада Германия" и "лявохегелианството" в Германия от 30-те години на XIX век, различните движения от периода на "революционната ситуация" през 70-те години на XIX век в Русия.

4. В литературата на съвременния "Малък народ" изненадва

изключителната роля на еврейските национални проблеми. Този, както и ред други признаци сочат наличието в него на влиятелно ядро, свързано с еврейския национализъм. Положението се усложнява от отзвучите на ролята, която играе радикалното еврейство в подготовката, осъществяването и затвърдяването на революцията. Независимо от това "Малкият народ" съвсем не е национално течение: в него участват представители на различни нации (както и на различни социални слоеве). Точно тъй, както и нашата революция не е извършена в каквато и да е степен от евреите: процесът започва във време, когато не е могло и да се говори за някакво еврейско влияние."²

В книгата си Шафаревич напипва няколко безспорно значими и злободневни проблема:

а) За необходимостта да се дискутира публично ролята на "радикалното еврейство" в руската история и в частност ролята на евреите в Октомврийската революция;

б) За прекомерния сарказъм и негативизъм към руската народност и в частност към руското селячество на авторите от кръга на "Малкия народ";

в) За безспорно голямата роля, която играят евреите в руската история и особено по времето на Октомврийската революция;

г) За реалните интереси на руския и еврейския елит - кой да управлява Русия, криещи се зад идейната борба на либерали и консерватори.

Ще разгледам последователно възгледите му по тези проблеми.

² Шафаревич, И., "Русофобия", Жарава, С, 2002 г., стр. 132, 133.

2.1. ТРЯБВА ЛИ ДА СЕ ИЗСЛЕДВА РОЛЯТА НА РАДИКАЛНОТО ЕВРЕЙСТВО В РУСКАТА ИСТОРИЯ И В ЧАСТНОСТ В ОКТОМВРИЙСКАТА РЕВОЛЮЦИЯ?

Тезата на Шафаревич е, че **еврейският национализъм е успял да наложи забрана върху обсъждането на ролята на евреите в руската история.** Тази забрана е частен случай на забраната изобщо да се коментират в критичен дух постъпки, нагласи и пр. на хора от еврейската народност. Той привежда случая със сборника "Русия и евреите" издаден в Берлин през 1923 г. Този сборник, редица автори в който са руски евреи, според него вдъхва надежда, "... че отношенията между народите биха могли да се основават не върху егоизма и взаимната омраза, а на разкаяние и доброжелателство."⁸³ Авторите евреи в сборника, обаче са подложени на обиди и оскърбления от влиятелни еврейски кръгове. Те са наричани "отпадаци от еврейската общност" и пр.⁸⁴ Шафаревич привежда и др. примери от които стига до извода, че "Взаимоотношенията между други нации: германци и французи, англичани и ирландци, иранци и кюрди могат свободно да се дебатират и обективно да се посочват случаите, когато едната страна е пострадала от другата. ... Но спрямо евреите подобни съждения, независимо от това, дали са оправдани или не, по принцип са забранени. Такава никъде явно неизречена и незаписана забрана стриктно се спазва от цялото съвременно цивилизовано човечество и това още повече се хвърля в очи, колкото по-свободно, по-отворено" претендира да става обществото, а по-очевидно от всякъде - в САЩ."⁸⁵ Шафаревич привежда редица примери за действието на тази забрана, като подчертава колко широко и про-

⁸³ Шафаревич, И., "Русофобия", Жарава, С, 2002 г., стр. 82.

⁸⁴ Пак там

⁸⁵ Пак там, стр. 83.

изволно се използва **обвинителното** определение - това е **анти-семитизъм**. Поставя и въпроса - какво всъщност е антисемитизъм? Според него ясно, рационално определение на антисемитизма няма. Това понятие не е нищо освен означаване на забраната "да не се допуска дори като предположение, че действията на каквито и да било еврейски общества, личности биха могли да имат отрицателни последици за другите."⁸⁶ Понятието антисемитизъм няма рационално съдържание. То е "...символ, знак, функцията на който е да мобилизира ирационални емоции, да предизвика първосигнален прилив на раздразнение, възмущение и омраза."⁸⁷

В написаното 10 години по-късно допълнение към "Русофобия" - "Русофобия (десет години по-късно)", Шафаревич привежда още аргументи в полза на тезата си за забрана да се дискутира ролята на еврейския национализъм в руската история. Един от аргументите му е изключително силната и злонамерена реакция спрямо неговата книга.⁸⁸ Тук особено впечатлява примера, който привежда Шафаревич, с призива на либерала Б. Сарнов към КГБ да обърне внимание на "Русофобия" (стр. 165). Той си обяснява това състояние на нещата със силното присъствие и влияние в средствата за масово осведомяване на лица с еврейски произход. Именно те преакцентират на интересите, тревогите, страховете и т. н. на еврейската общност в Русия. Той привежда данни за отразяването в средствата за масова информация на трагични събития в международните отношения. В "Литературная газета" трагичните събития в Сумгаит, където загиват 32 души са отразени с 0 реда, в Душанбе където жертвите са 24 - 720 реда, в Тува -

⁸⁶ Пак там, стр. 85.

⁸⁷ Пак там.

⁸⁸ Пак там - глава 3. "Малкият народ" чете "Русофобия" и глава 4. "Антисемитизъм", стр. 155-177.

жертвите над 80 - 0 реда, Наманган - 5 жертви - 309 реда. А провокацията на антисемитска основа в Централния дом на литераторите, където има 0 жертви е отразена в 1131 реда.⁸⁹ Позовавайки се на писма на читатели до вестниците, Шафаревич задава въпроса - Нима не разбирате, че преакцентирането върху интересите, тревогите и т. н. на еврейската общност в Русия, ще разпали антисемитски настроения?⁹⁰

Вярна ли е тезата на Шафаревич, че под влияние на еврейския национализъм в средствата за масова информация се отдава несъразмерно голямо внимание на еврейските тревоги? Когато бях в Русия по това време, лично аз не усещах преакцентиране. Нещо повече, лично мен много ме радваше "отпора", който се даваше на антисемитските прояви (колкото и ограничени да бяха те тогава) в прогресивните в този период вестници и списания. Но развитието на събитията след това показва, че изглежда отбелязаното от Шафаревич явление действително го е имало. А прогнозата му, че това ще доведе до засилване на антисемизма се оказва вярна. Значителна част от руската интелигенция и руския народ очевидно са се дразнели от особеното внимание, което се отдаваше в средствата за масова информация на интересите, страховете и т. н. на еврейската общност. Изглежда това е една от причините (не единствена и не най-важна) в средата на 90-те години общественото мнение да се обърне **срещу** либералите. От началото на 90-те години в Русия в масови тиражи започва публикуването на откровено антисемитски книги. В книгата си "Русия след Елцин" А. Янов пише, че консерваторите и "националпатриотите" от всякакъв вид в първата половина на 90-те години са провели една успешна психологическа война в резултат на която

⁸⁹ Пак там, стр. 171.

⁹⁰ Пак там, стр. 176.

е възникнал тягостен психологически климат в Русия.⁹¹ Той оприличава Русия в първата половина на 90-те години на Ваймарска Германия преди идването на Хитлер на власт. Впрочем в България през 90-те години също започна издаването на антисемитска литература - например книги от Хитлер, Мусолини, Розенберг и пр. През 2002 г. беше публикувана и книгата на Волен Сидоров - "Бумерангът на злото", в която също има доста антисемитизъм.⁹² Така че развитието на събитията потвърди тезата на Шафаревич.

2.2. КАКВО Е ОТНОШЕНИЕТО НА "МАЛКИЯ НАРОД" КЪМ РУСКАТА НАРОДНОСТ И В ЧАСТНОСТ КЪМ РУСКОТО СЕЛЯЧЕСТВО?

Тезата на Шафаревич е, че писателите и публицистите от "Малкия народ" имат "...надменно-иронично, подигравателно отношение към всичко руско, дори към руските имена; ... че за тях Русия е "Страна на глупците"⁹³. Литературата и публицистиката на "Малкия народ" е наситена с антируски емоции.⁹⁴ Шафаревич привежда многобройни цитати, за да докаже негативизма на литератори и публицисти от "Малкия народ" към "Големия" - руски народ.⁹⁵

Не само в литературата и публицистиката, но и в културата като цяло, "Малкият народ" се стреми да наложи негативни представи за руския народ. "Популярни певци, - пише Шафаревич - известни конференсиета - от магнитофони, от телевизори, от естрадата - набиват в главите ни образа на руснака-алкохолик, асо-

⁹¹ Янов, А., "Русия след Елцин", Изд. "Отечество", С, 1996 г., стр. 34-36.

⁹² Сидоров, В., "Бумерангът на злото", Жарава, 2002 г.

⁹³ Шафаревич, И., "Русофобия", Жарава, С, 2002 г., стр. 110, 1 11.

⁹⁴ Пак там, стр. 69.

⁹⁵ Пак там, стр. 69-71.

циален тип, "скот в човешки образ".⁹⁶ Същото се отнася и за живописца. Шафаревич привежда пример с две картини - едната па обложката на списание "Трета вълна", а другата - репродукция от каталог, в които отношението към руснака, руския начин на жи-

⁹⁷

вот и православната религия е подчертано саркастично. Силен е негативизма на "Малкия народ" към руското селячество. "Особена гнусливост - пише Шафаревич - предизвикват у тези автори селяните."⁹⁸ И той привежда цитати от Померанц и Амалрик.⁹⁹

Причината за русофобията на "Малкия народ" Шафаревич вижда в доминацията и влиянието в него на **еврейския национализъм**. "Очевидно - пише той - в битието на "Малкия народ", който живее понастоящем в нашата страна, еврейското влияние има неизразимо голяма роля: съдейки по това, доколко цялата литература, издавана от "Малкия народ" е пропита от становищата на еврейския национализъм, естествено е да мислим, че именно от националистически настроени евреи се състои централното ядро, около което кристализира този слой."¹⁰⁰

А какви са причините за **негативизма** на еврейския национализъм към руския народ, според Шафаревич?

Причините са в **особеността** на еврейската религия и **особеността** на еврейския народ. Шафаревич разглежда юдаизма като особена религия и еврейския народ като **особен** народ. Каква е особеността на юдаизма? Шафаревич привежда множество цитати от "Стария завет", за да покаже, че според юдаизма на еврейския народ е предопределено да властва над света; че евреите са в правото си да завладяват чужди градове и селища, да ограбват

⁹⁶ Пак там, стр. 65.

⁹⁷ Пак там, стр. 71.

⁴⁸ Пак там.

⁹⁹ Пак там, стр. 71, 72.

¹⁰⁰ Пак там, стр. 78.

имота, къщите, съкровищата на другите племена и народи; че са в правото си да поробват и да унижават другите.¹⁰¹ И задава въпроса: "Кой друг (народ очевидно - бел. моя) може да има подобни чувства?"¹⁰² И още: "Кой друг народ е предавал от поколение на поколение такива завети?"¹⁰³ Отговорът който се подразбира е - няма друг такъв особен народ с такава особена религия. Понататък се позовава на каноните на Талмуда, за да подчертае религиозния източник на чувството за превъзходство и презрение на евреите към другите народи и племена.¹⁰⁴ Привеждайки мнението на Макс Вебер се опитва да внуши, че евреите доброволно са избрали разпръскването и изолацията, които допълнително засилват техния негативизъм към другите народи.¹⁰⁵ Тези твърдения на Шафаревич много ми напомнят демагогията на Мартин Лутер, че не може Господ в продължение на хилядолетия постоянно да наказва евреите, ако те не са си поначало "грешни". В това обаче, няма нищо вярно. Нито юдаизма е **особена** религия, нито евреите са **особен** народ. Всяка племенна религия включва в себе си чувството за превъзходство, от една страна, и чувството за презрение към чужденците, от друга. Всяка религия обосновава идеологически правото на "правоверните" да властват над "друговерците". Не е особеност и предаването от поколение на поколение на тези чувства в продължение на хилядолетия. Ето например масаите - народ с хилядолетна история. В продължение на хиляди години те предават от поколение на поколение чувството си за превъзходство над другите черни и бели народи с които са в досег. Дори и когато в резултат на техническото и военно превъзходст-

¹⁰¹ Пактам, стр. 99, 100.

¹⁰² Пак там, стр. 100.

¹⁰³ Пак там, стр. 99.

¹⁰⁴ Пактам, стр. 101.

¹⁰⁵ Пактам, стр. 100,101.

во на белите колонизатори те били изтласкани от най-хубавите райони на своята родина, те ни най-малко не загубили чувството си за превъзходство спрямо белите.¹⁰⁶ Чувството за превъзходство е присъщо и на най-напредналите народи. Германската нация - една от най-напредналите нации, през XX век също се поддаде на бацила на национализма. Национализма е много сложно чувство. Много е двойствена неговата роля в историческия процес. По времето на първите буржоазни революции, или по времето на антиколониалната борба, той е играел положителна роля. Но безспорно най-често е играел отрицателна роля, когато целенасочено е разпалван от национални елити, стремящи се към агресия и завоевания.

Струва ми се, че Шафаревич, въпреки уговорките му, че има предвид само част, всъщност обвинява в национализъм на религиозна основа целия еврейски народ. А това не е вярно. Религиозният еврейският национализъм не е присъщ на целия еврейския народ. Друг е въпросът, че в продължение на хилядолетия властта на еврейския елит над еврейския народ се е осъществявала под формата на **теокрация**. За да прибират десетъка си (каквото десетък впрочем прибират служителите на всеки религиозен култ), равините са поддържали жизнеността на юдаизма. Това безспорно е създавала по-силен **етноцентризм** в еврейските общности.¹⁰⁷ Но превръщането на **етноцентризма в национа-**

¹⁰⁶ Виж Гжимек, Б., М. Гжимек, "Серенгети не трябва да загине". Наука и изкуство, С, 1967 г., "Масаите - "богоизбрания народ", стр. 183-198.

¹⁰⁷ Етноцентризм е нагласата обичаите, традициите, културата и т. н. на другите етноси и народности да се разглеждат през призмата на собствената етническа култура. Обичаите, традициите, ценностите на собствения етнос се разглеждат като единствено "истински" или най-малкото превъзхождащи обичаите, традициите, ценностите и т. н. на другите етноси.

лизъм е процес, който по принцип се случва рядко, при особени обстоятелства и винаги има конкретни причини. А именно това Шафаревич не изследва - има ли, кога, как и защо превръщане на еврейския етноцентризъм в национализъм. Той счита, че национализма на евреите е безспорен и че причините за него са особеностите на еврейската религия и еврейския народ; че именно поради своя национализъм, евреите в Русия са донесли безброй бедни на руския народ и в частност на руското селячество, особено след Октомврийската революция. Дали е така ще разгледам в следващия параграф.

2.3. КАКВА Е РОЛЯТА НА ЕВРЕИТЕ В РУСКАТА ИСТОРИЯ И В ЧАСТНОСТ ПО ВРЕМЕТО НА ОКТОМВРИЙСКАТА РЕВОЛЮЦИЯ?

Шафаревич формулира ясно и недвусмислено въпроса: "Какво влияние върху съдбата на нашата страна оказва безпрецедентния прилив на еврейски национални сили в политическия живот и то именно в периода на голяма криза в нейната история"¹⁰⁸ В писаната в началото на осемдесетте "Русофобия" той разглежда тяхното участие в руската революция, като акцентира на участието им в терора срещу селячеството по времето на "колективизацията". Още тук той разглежда и тяхната претенция да управляват Русия. В писаното в началото на деветдесетте години допълнение разглежда участието и претенциите им по времето на "перестройката". В този параграф ще разгледам първия проблем, а в следващия - втория.

Още в началото на параграфа, в който разглежда този въпрос, Шафаревич прави конкретно-исторически преглед на социално-икономическите предпоставки за участието на еврейския

¹⁰⁸ Пак там, стр. 79.

национализъм в революционните движения през XX век в Русия. Според него причините са в това, че в края на XIX век, започва разпад на затворения патриархален начин на живот на еврейските общини. Множество млади евреи се включват в икономическия, културния и политическия живот на руснаците. В началото на XX век тяхното влияние в тези сфери става значително. Особено голямо е в "либерално-изобличителната преса, в левите партии и в терористичните групи", където те "както по численост, така и по участие в ръководните органи, заемат положение, съвсем несъпоставимо с числеността им като част от населението".¹⁰⁹ От тези факти, обаче според Шафаревич не може да се направи извода, че евреите са били инициатори на руската революция, макар и като ръководно малцинство. Тази теза, според него е безсмислица, изфабрикувана само за да бъде по-лесно опровергана.¹¹⁰ И той изтъква, че в обкръжението на най-ранните идеолози на руското революционно движение - Бакунин, Херцен и Чернишевски няма евреи. В ръководството на "Народна воля" те са неколцина, но тяхното влияние в движението не е голямо.¹¹¹ Много бързо, обаче нещата се променят. В края на осемдесетте години евреите вече имат силно присъствие в ръководните органи на революционните движения. А в началото на XX век, след образуването на партията на есерите, тяхната роля става много голяма. Те доминират в тази нова, но силна революционна организация. Доминиращо е и влиянието им във фракцията на меншевиките, за разлика от слабото им присъствие във фракцията на болшевиките. В болшевишкия елит евреи масово навлизат непосредствено преди и след Октомврийската революция.¹¹² През 30-те години на XX век (кои-

¹⁰⁹ Шафаревич, И., "Русофобия", Жарава, С, 2002 г., стр. 88, 89.

¹¹⁰ Пак там, стр. 89.

¹¹¹ Пак там.

¹¹² Пак там, стр. 90,91.

то за него са възлови, защото тогава се извършва погромът над руското селячество), според Шафаревич, във висшия ешалон на властта броя на евреите намалява, но в по-нисшите нива се увеличава. В най-важните наркомати - ОГПУ, Външните работи и Тежката промишленост те "... имат мнозинство и доминиращо положение".¹¹³ Особено голямо е еврейското участие според Шафаревич в репресивните действия на ЧК. Той дава за пример участието на евреи в репресиите в Киев, Харков, Петроград и др. Според него, радикалното еврейство е изиграло огромна роля в репресии срещу руската нация във възлови моменти, "... спомогнали за разрушаване на историческите традиции и прекъсване на историческите корени".¹¹⁴ Дава за пример възловата роля на евреи при разстрела на Николай II и неговото семейство, при разкулачването, при прокопаването на Беломорканала и при унищожаването на Православната църква.¹¹⁵

Несъразмерното за големината на тяхната народност участие на евреите в репресиите и в разрушаването на руския начин на живот, Шафаревич обяснява с тяхната органична омраза към руснаците и към всичко руско. Той привежда много примери, с които да докаже, че под формата на интернационализъм и борба против руския великодържавен шовинизъм, евреите-революционери са реализирали своята русофобия. Много обстойно и с много примери, той се опитва да обори възражението, че евреите-революционери принадлежат към еврейството само кръвно, но по дух те са интернационалисти, че това че са евреи не влияе върху дейността им."¹¹⁶ За него е несъмнено, че "... както либералните, така и революционните дейци от еврейски произход се намират

¹¹³ Пак там, стр. 91.

¹¹⁴ Пак там.

¹¹⁵ Пак там, стр. 92, 93.

¹¹⁶ Пак там, стр. 95, 96.

под въздействието на силни националистически чувства".¹¹⁷ С конкретни примери се опитва да докаже, че за евреина-революционер идеологията и характера на революционните организации е без значение; че те преминават от една в друга партия в зависимост от това в коя по най-добър начин да постигнат **националните** си интереси.¹¹⁸

Тезата му е, че в руското революционно движение радикалното еврейство вижда само средство за постигане на националните си цели.

Тезите на Шафаревич не са нито убедителни, нито верни. Защо?

1. Защото не може от отделни примери да се прави обобщение;

2. Защото самият той опровергава себе си, като по-рано показва идентичността на тезите на радикалното еврейство с тезите на "Готската програма" и с интернационализма на болшевиките.¹¹⁹ "Лепването" на радикалното еврейство към болшевишкото движение е акт на **подчинение**, а не акт на **властване**. Радикалното еврейство **служи**, а не **доминира** в болшевишката власт. Евреите във висшия ешалон на болшевишката власт - Каганович и Мехлис са **болшевики**, а не **евреи**. Именно като болшевики се възприемат те от висшите кръгове. Например Молотов в спомените си, въпреки че описва цялата противоречивост (и положителните административни качества, но и тяхното грубиянство и жестокост) на Каганович и Мехлис, винаги гледа на тях като на **болшевики**, а не като на **евреи**.¹²⁰ Много показателно за това, че

¹¹⁷ Пак там, стр. 96.

¹¹⁸ Пактам, стр. 96-99.

¹¹⁹ Пак там, стр. 60, 61.

¹²⁰ Чуев, Ф., Молотов си спомня, Абагар, С, 1999 г., т. 2, стр. 22-25.

в тяхното поведение доминира мотивацията им на революционери, а не на евреи е, че евреите-социалдемократи участват много активно от двете страни на барикадата най-напред в борбата между меншевики и болшевики, а впоследствие между различните фракции на болшевишката партия. Прословутата еврейска солидарност изобщо липсва. Сталин много умело ги насъсква един срещу друг (например Зиновиев и Бухарин срещу Троцки) и едни евреи имат основна вина за гибелта на други евреи. А да не говорим за това, че същите тези евреи-болшевики най-ентусиазирано" избиват сънародниците си - евреите-есери.

3. Пресилено е твърдението, че евреите-революционери изпитват презрение и омраза към руския народ и в частност към руското селячество. Един от примерите, които Шафаревич дава - с Исак Бабел просто не е верен.¹²¹ По стечение на обстоятелствата скоро преди да прочета "Русофобия" бях препроочел "Конармия". За пръв път я бях чел преди двайсетина години. Беше ме силно впечатлила, между другото и с неизвестни за мен до този момент неща от бита и манталитета на руските евреи. Сега я препроочетох с удоволствие. Твърдението на Шафаревич ме учуди, затова отново набързо я прегледах. Колкото и да се стараех, не можах да открия "презрение и погнуса" към неевреите. Има разбира се ирония, дори и сарказъм, но те са **добронамерени**. Нещо повече! Чувства се **самосъжалението** на интелегента, че той не може да бъде **полезния** революционер, за разлика от обикновения казак. Има разбира се особена чувствителност към срещаните по време на войната евреи. Но би ли могло да е другояче? Сантиментално-

¹²¹ Шафаревич пише: "Презрението и погнусата към руснаци, украинци, поляци като към същества от по-нисш тип, ненапълно човеци, се усеща почти във всеки разказ в "Конармия" от И. Бабел. Пълноценният човек, който предизвиква у автора уважение и съчувствие, се среща само в образа на евреина." стр. 104.

то отношение на Бабел към сънародниците му е нещо съвсем естествено.

4. Но дори и да приемем, че радикалното еврейство има негативно отношение към руското селячество (негативизъм, а не омраза), е ли това нещо специфично за тях, дължащо се на етническата им принадлежност, на тяхна национална "извратеност"? Категорично не! Защо?

Защото този негативизъм е израз на вечното противоречие между градското и селското население. Евреите от векове са обитавали в Европа градовете и са се занимавали основно с търговия и занаятчийство. Техния бит и манталитет е на градски, а не на селски жители. В Русия в началото на XX век те също вече обитават основно градовете, а тези, които живеят по селата, там се занимават с търговия и кръчмарство. Тоест и те не водят селски начин на живот и нямат манталитета, световъзприятието и т. н. на руските селяни. Когато вдовицата на О. Манделштам - Н. Я. Манделштам пише "Не бива да се напиваме до безсъзнание... Не бива да събираме икони и да мариноваме зеле"¹²², това е израз на нейното отношение на градски жител и интелегент към селячеството, а не на еврейин към руснак. Когато живеех на село мариновахме зеле. Баща ми, а и всичките ми съселани и сега мариноват зеле. След като станах градски жител и се ожених продължих за известно време да мариновам зеле. Сега вече си купувам мариновано зеле. Градските жители си купуват мариновано зеле. Друг е въпросът, че събирането на икони и други предмети от бита на старото селячество от интелигенцията през 60-те, 70-те и 80-те години е израз на нейния стремеж да си открие "корените". И тук Шафаревич е прав, че презрителното отношение на еврейските

¹²² Чувства се, че Шафаревич с особено удоволствие привежда този цитат. Виж Шафаревич, И., "Русофобия", Жарава, С, 2002 г., стр. 60.

интелектуалци към тези нагласи на руската интелигенция не е достойно.

5. Самият Шафаревич отбелязва, че евреите са доминирали в ръководството на **меншевишката партия**, но не и при **болшевиките**. Там е работата, обаче, че меншевиките са привърженици на класическата социалдемократия. Те са искали руската социалдемократия, дотолкова, доколкото в Русия предстои да се извърши **буржоазна** революция, да се занимават основно с просветителска дейност сред работническата класа и да я организират в защита на нейните икономически интереси, а не да се бори пряко за завоюването на властта. Меншевиките са за **еволуционно** развитие. Доказателство за това е и участието им във властта след Февруарската революция. Което е в противоречие с внушението на Шафаревич за тяхната "свръхреволюционност".

Но след като радикалното еврейство не се отличава с особена "революционност", как тогава да си обясним активното им участие в най-"революционния" орган след Октомврийската революция - ЧК и в масовото насилие срещу руското селячество? Тук действително може да се открие нещо специфично "еврейско". Но това не е митологичен еврейски "садизъм" или нещо подобно, а нещо много по-просто. В продължение на хилядолетия, тъй като еврейският етнос е живял сред чужди племена и народи, еврейският елит, тласкан от честолюбие, от стремеж към власт и пари, винаги се е стремил да **служи** на местните князе. Във вечното противоречие между благородници и селячество, еврейският елит предано е защитавал интересите на благородниците, служейки им като управители на чифлици, събирачи на данъци и пр. В книгите на Вехтия завет - в първа книга Моисеева (Битие) се вижда как Йосиф е **служил** на египетския фараон. Той го е научил и е изиграл възлова роля в бруталния грабеж на египетското селячество, в превръщането на египетските селяни от свободни

общинници в "роби фараонов".¹²³ Самият преход от родово към съсловно общество е нещо неизбежно. Но този преход се е извършил чрез масово насилие и брутален грабеж. А Йосиф и досе-

¹²³ И рече фараонът на Иосифа: понеже Бог ти откри всичко това... ти ще бъдеш над моя дом, и думата ти ще слуша целият ми народ; само с престола аз ще бъда по-горен от тебе... ето поставям те над цялата Египетска земя... И отдалечи се Йосиф от лицето на фараона и обходи цялата Египетска земя... И събра той всякаква храна през седемте плодородни години (петата част от всички произведения на Египетската земя, както той е научил фараона - бел. моя)...и тури храните в градовете; във всеки град прибра храната от околните ниви... И настана глад по всички земи... когато и цялата Египетска земя захвана да гладува, народа завика към фараона за хляб. И рече фараонът на всички египтяни: идете при Иосифа и правете, каквото ви каже той... тогава Йосиф отвори всички житници и захвана да продава жито (тяхното си жито им продава - бел. моя) на египтяни. А гладът се усилваше в Египетската земя... Йосиф събра всичкото сребро, колкото имаше в Египетската и Ханаанската земя, за житото, което купуваха, и това сребро внесе Йосиф в дома фараонов...Привърши се среброто в Египетската и Ханаанската земя. Тогава всички египтяни дойдоха при Иосифа и казваха: дай ни хляб; защо да умираме пред тебе, защото ни се свърши среброто? Йосиф отговори: докарвайте добитъка си, и ще ви давам (хляб) срещу добитъка ви, щом сте свършили среброто си. И докарваха добитъка си при Иосифа, а Йосиф им даваше жито срещу коне, срещу стада от дребен и едър добитък, и срещу осли; и им доставяше хляб през оная година срещу всичкия им добитък... И премина тая година; и на втората година дойдоха при него и му рекоха: няма да скрием от нашия господар, че среброто се свърши, и добитъкът принадлежи на нашия господар; нищо не ни остана за пред господаря, освен телата ни и земите ни; защо да гнием пред твоите очи, и ние и земите ни? купи нас и земите ни срещу жито, и ще бъдем със земите си роби на фараона, а ти ни дай семе за да останем живи и да не умрем, та и земята ни да не запустее... Тогава Йосиф прекупи цялата Египетска земя за фараона, тъй като всички египтяни продадоха нивите си, понеже гладът ги притискаше. И цялата земя стана имот на фараона. И пороби той народа от единия край на Египет до другия. Библия, Св. Синод на Българската църква, стр. 47-55.

га остава една от най-уважаваните фигури в еврейската история и е образец за възхищение и подражание. Тази роля на "посредник" между благородниците и простолюдието еврейският елит е играел навсякъде където е бил. В очите на простолюдието - основно селско население - техният непосредствен насилник са били управителите, събирачите на данъци и т. н. евреи. А типично за народната маса е, че тя е много търпелива към своя потисник - съплеменник, но се изпълва с омраза към потисника - чужденец.¹²⁴ Омразата към евреина-потисник, под влиянието на естествения за всеки народ етноцентризм се превръща в омраза към евреите като цяло. Впрочем самият еврейски елит добре осъзнава този факт. В книгата "По пътеките на еврейската история", написана от позицията на еврейския етноцентризм, относно убийствата на евреи по времето на бунта на Богдан Хмелницки в Украйна през XVII век, пише следното: "Селяните въстават срещу господарите си - полските дворяни. Контактите между крепостните и помешчиците се осъществяват главно чрез посредничеството на бирниците и управителите на имененията, сред които има много евреи. По този начин в очите на простия селянин евреинът се отъждествява с омразния господар. Ето защо въстанията на полските селяни са съпроводени с антиеврейски прояви, още повече че тъкмо част от обхванатите от бунтове именения се управляват от евреи."¹²⁵

Голямото присъствие на евреи в ЧК и други репресивни органи и участието им в масовото насилие срещу руското селячество по време на колективизацията е всъщност поредна проява на

¹²⁴ Николай Хайтов в книгата си "Родопски властелини" отбелязва това като специфична черта на славянството. Според мен е обща черта на всеки народ.

¹²⁵ Самуелс, Р., "По пътеките на еврейската история", ИЦ "Шалом" . , 1994 г., стр. 204, 205.

"**посредническата**" роля на еврейския елит между властта и селячеството. И тази роля в никакъв случай не бива да се оценява така едностранчиво, както прави Шафаревич - те са жестоки насилници. Евреите са били само една брънка, едно звено от гигантския механизъм на болшевишката партия, който е превръщал руските селяни в наемни работници. Това е щяло да стане, дори нито един еврейин да не е живял в Русия. В Англия не е имало никакви евреи, а обезземляването на селяните и превръщането им в наемни работници е ставало с не по-малки жестокости. И този процес - обезземляването на селяните при цялата му брутална жестокост е довел до възникването на безспорно много по-прогресивния капиталистически начин на производство - в Русия на държавния капитализъм.

6. Именно това е проблемът, който Шафаревич изобщо не разбира. Негативизма към селячеството и бруталното насилие срещу него по време на генезиса на капитализма е чувство и начин на действие присъщо на идеолозите и дейците на **всяка** буржоазна революция. И е израз на отношението към селячеството на **самата буржоазия**. Защото за да се развива капиталистическият начин на производство селячеството трябва да бъде унищожено, трябва да бъде превърнато в дисциплинирана, послушна промишлена работна сила. Самият Шафаревич отбелязва в "Русофобия", че възлова роля - и като идеолози и като политически дейци по времето на Английската буржоазна революция са изиграли **пуританите**. В тях вижда той вината за чудовищното насилие срещу английското селячество. И обяснява тяхното отношение и действия против английското селячество с особеностите на **пуританската религиозна доктрина**.¹²⁶ Когато разглежда обезземляването на селяните в Русия по време на колективизацията.

¹²⁶ Шафаревич, И., "Русофобия", Жарава, С, 2002 г., стр. 53 - 55.

Шафаревич обяснява това със специфичния **еврейски национализъм**. Той изобщо не разбира, че не доктрината, а **еднотипността** на задачите, които се решават по времето на Английската и на Октомврийската революция са причина за негативизма на двата елита и репресиите им срещу селячеството. Негативното отношение на идеолозите и политическите дейци от еврейски произход към селячеството по времето на Октомврийската революция може би са повлияни от особеностите на еврейския манталитет.¹²⁷ Но тези особености не са "еврейски", а са особености на **буржоазния манталитет**.¹²⁸ Средата безспорно е оказвала влияние при формирането на световъзприятието на евреите-революционери. Може би еврейският етноцентризъм е имал влияние за формирането на негативизъм към руското селячество (който негативизъм, лично според мен ограничен и частичен, се представя от Шафаревич като омраза, като русофобия). Но по-важната причина е, **социалната роля** на еврейския елит - тяхното място в социалната структура на раждащото се ново общество. Еврейският елит е бил **буржоазен** елит. Значителна част от евреите са били **буржоа**. И именно отношението на **буржоазията** към селячеството е била попита като световъзприятие от евреите-революционери. Ентусиазмът с който са участвали евреите, членове на ЧК в репресиите срещу селячеството е бил повлиян от **буржоазността** на тяхната среда. И естествено е, че те са участвали с ентусиазъм при реша-

¹²⁷ Но може и да не са чак толкова повлияни, защото партията на есерите, в ръководството на която доминират евреи, се самоопределя като партия на руското селячество и води борба в защита на неговите интереси

¹²⁸ А особеностите на буржоазния манталитет се дължат на ролята, която буржоазията играе в общественото разделение на труда и съответно нейните интереси, а не на нейната идеология. Идеологията е следствие, е **обвивка** на нейните интереси и тя е различна в различните региони и в различните епохи.

ването на основната задача на утвърждаването на капиталистическия начин на производство - разкъсване на връзката на непосредствения производител с неговите средства за производство и превръщане на масата от населението в наемни работници. Но Шафаревич не разбира буржоазния характер на Октомврийската революция а и посоката и същността на историческия процес като цяло. Тъй като това е особено важен момент - възгледите на Шафаревич за историческия процес и за същността на Октомврийската революция, този въпрос ще го разгледам в последния параграф. Преди това ще разгледам поставеният от Шафаревич проблем за претенциите на еврейският елит в Русия да управлява руската държава.

2.4. КОЙ ТРЯБВА ДА УПРАВЛЯВА РУСИЯ?

Както в началото на главата отбелязах, Шафаревич много верно забелязва, че зад идейната борба на либерали и консерватори се крият реалните интереси на руския и еврейския елит - кой да управлява Русия. И този проблем той вижда още в началото на 80-те години. Същият проблем разглежда и в продължението "Русофобия (десет години по-късно)", написано в началото на 90-те години. Ще разгледам последователно тезите му в двете части на книгата.

В първата част на книгата, в нейната трета глава, озаглавена "Планове за Русия", Шафаревич отбелязва, че интересът на критическата литература и публицистика към руската история не е самоцелен, а всъщност е с прицел - съвременността. Чрез погледа към историята на Русия, авторите от това направление всъщност искат да докажат две свои тези, отнасящи се за съвременността: "...опасността, недопустимостта на влиянието на руското национално начало върху държавата и необходимостта да се следва моделът на съвременните западни демо-

крации при преустройството на руското общество".¹²⁴ Анализирайки това твърдение, а и много други подобни изказвания на Александър Янов, на Померанц и др. автори Шафаревич показва, че на практика горните тези означават, че руският елит трябва да бъде отстранен от държавното управление и то трябва да бъде поето от еврейският "космополитичен" елит.¹³⁰ Той разкрива идейната мотивираност на тази претенция - руският народ е без никакви достойнства, той няма държавнотворчески инстинкт, той е с робска психика и е опора на диктаторски, тиранични режими. Такъв народ не може да роди елит, който да построи съвременно демократично общество. Следователно модерно общество може да бъде създадено, само от елит, който органически носи в себе си ценностите и опита на западната демокрация. В Русия това естествено е еврейският елит. В тази глава, Шафаревич не използва термина "еврейски елит", а термина "космополити". В следващите глави става ясно, че "космополити" са всъщност евреите. В заключението на първата част на книгата си, той формулира целта, която си поставя еврейският елит - "... - безогледно и решително разпореждане със съдбата на народа".¹³¹ Тази цел от морална гледна точка за него е особено нечестна, на фона на тяхното презрение и омраза към същият този народ със съдбата на който те искат да се разпореждат. Претенциите и намеренията на еврейския елит да отстрани руския елит и той да управлява Русия, за Шафаревич са осъдителни не само от морална гледна точка. Те са осъдителни и от чисто прагматична гледна точка, защото реализацията на тези намерения неминуемо ще доведе до катастрофа, както това се е случило вече по време на колективизацията.

В книгата си, още в началото на осемдесетте години Шафа-

¹²⁹ Шафаревич, П., "Русофобия", Жарава, С, 2002 г., стр. 31, 32.

¹³⁰ Пак там, стр. 32-34.

¹³¹ Шафаревич, П., "Русофобия", Жарава, С, 2002 г., стр. 111.

ревич въвежда едно понятие - **окупация** за да означаи претенциите на еврейския елит да управлява Русия.¹³² Това понятие той използва анализирайки стратегията за промяна в Русия, която предлага А. Янов. Оказа се, че това понятие е "точно уцелено" и стана изключително силен лозунг за мобилизация на опозицията срещу Елцин, която се бореше против неговия "Временен окупационен режим, управляван от западните спецслужби".¹³³

Шафаревич се противопоставя на претенциите на еврейския елит като насочва критиката си в две направления.

Първото е, че той се опитва да покаже, че либералната демокрация не е универсална форма на политическа система, че тя има редица слабости и вече е отживяла времето си.

Той показва увеличаващият се дял на страните от "комунистически" тип - 7,5% през 1929 г, 8,5% през 1940, 45% през 1960 и 50% в началото на 80-те години.¹³⁴ И прави извода, че "Все повече западната демокрация отстъпва на своя непримирим противник... Отдавна е минало времето, когато западните демокрации са били динамична сила и броят на страните, тръгнали по

¹³² Пак там, стр. 44.

¹³³ Самият А. Янов е пределно искрен. В издадената в средата на 90-те години книга - "Русия след Елцин", (изд. "Отечество", С, 1996 г.) той много детайлно излага тезата си, че в хода на преустройството, руският елит не може сам да направлява сложните процеси. Следователно западните държави със съдействието на Елцин и срещу предоставените от тях материални ресурси, трябва да създадат орган - руско-западен (но начело на който стои А. Янов и никой друг), който да има съществено участие в управлението на Русия. Янов влага значителни усилия, да създаде такъв орган. Но не постига нищо. По простата причина, че западните, и по-специално американските спецслужби и без да влагат никакви материални средства имаха достатъчен контрол над правителството на Елцин.

¹³⁴ Шафаревич, П., "Русофобия", Жарава, С, 2002 г., стр., стр. 40.

техния път се е увеличавал... Сега всичко е наопаки! От нововъзникналите държави нито една не е избрала държавна система от западен тип... Историята ще преобърне този строй в нещо ново.¹³⁵ Така че еврейският елит, който представя себе си като единствен носител на ценностите, опита и т. н. на западната демокрация, не може да има претенции да управлява Русия.

Второто е, че необходимите преобразования в обществения живот могат да се направят от елит, който е произлязъл от недрата на народа. Според него в условията на криза, по принцип, социалните преобразования трябва да се извършват, като се запазва историческия континуитет. "... винаги може да бъде намерен изход, без да се прекъсва историческата традиция, - пише Шафаревич - и само този път може да доведе до правилно, стабилно решение, тъй като той се опира върху многовековната мъдрост на проверени в живота, оцелели и координирани в народния организъм особености и навици."¹³⁶ Силната държава е "естествена форма на живот" за руския народ и руската история. Тезата на либералите, че това е нещо ужасно и че социалната промяна в Русия трябва да се извърши чрез незабавно премахване на голямата роля на държавата в икономическите и социалните процеси, според Шафаревич е гибелна - "... резултатът може да бъде само един: бърз и пълен упадък".¹³⁷

Във възгледите на Шафаревич има един безспорно положителен момент. Когато масово сред интелигенцията и младото поколение произведенията на дисидентската литература се възприемаха едностранно положително (свидетелство за това е и първата част на моята книга), той видя в нея идеи които станаха идеология на борещия се за властта еврейски елит. Друг е

¹³⁵ Пак там, стр. 40, 41.

¹³⁶ Пак там, стр. 115.

¹³⁷ Пак там, стр. 114.

въпросът писателите и публицистите - дисиденти, доколко **съзнателно** са служели като идеологически работници за икономическите интереси на този елит. Лично аз съм склонен да мисля, че те са действали по инстинкт, а не поради осъзнат етнонационален интерес. По принцип идеолозите в повечето случаи сами не осъзнават ролята, която играят в борбата между различните фракции на елита. Обосновката на тезите на Шафаревич, обаче, а също и перспективата, която той предлага са повече от слаби.

Ето например екстраполирането на нарастването на относителния дял на държавите от "комунистически" тип и съответно прогнозата му, че западната демокрация в близка перспектива ще загине, се оказаха **несъстоятелни**. В края на 80-те години Световната социалистическа система рухна, което показва, че екстраполацията, която той прави е напълно фалшива. Шафаревич се хваща за **видимостта** на явлението - че в новоосвободилите се страни се установяват авторитарни политически режими и не вижда неговата **същност** - че авторитаризма е естествена форма на политически отношения в ранните фази на развитието на капиталистическия начин на производство. И тъй като не разбира същността на това явление, прави погрешния извод за перспективите на демокрацията, пропускайки че за **развитите** капиталистически страни, именно **демокрацията** е естествена форма на политически отношения.

В "Русофобия (десет години по-късно) Шафаревич на основата на литературен и публицистичен материал, публикуван по времето на "перестройката", отново показва презрението и омразата на "Малкия" народ към "Големия" - руски народ. Той обръща по-специално внимание на повестта на В. Гросман "Всичко тече". Анализирайки тезите на автора, Шафаревич отбелязва, че "Концепцията за толкова дълбоко отричане на Русия и на цялата и история със срещал досега само веднъж - в основното идеологиче-

ско произведение на националсоциализма "Митът на XX век" от Розенберг."¹³⁸ "Непълноценността" на руснаците, според националсоциализма е основанието на необходимостта те да бъдат завладяни и управлявани от по-висшата - германска раса. Същата е тезата, според Шафаревич и на еврейския елит. Той отново повтаря, че Александър Янов и другите "... русофобски автори мислят вече в рамките на концепцията за окупация."¹³⁹ Нов момент са разсъжденията му за политическата "левица", в началото на 90-те години ясно формулирала целта си да разруши едностранната политическа система и да установи в Русия демокрация от западен тип.

Шафаревич разглежда новата левица като естествен продължител на идеологията и политическото действие на "левите" от времето преди и след Октомврийската революция. Преди революцията, "Малкият народ", ядро на което са били евреите-националисти, е преобладавал в ръководството на левите партии. След революцията "... една част се присъедини към управляващата партия, друга и се подчини като "съчувстваща" и "спътница" (временни симпатизанти); останалите бяха изхвърлени от партийния живот. По този начин идеологията на "Малкия народ" беше запазена в замразен вид в съзнанието на партията през десетилетията, докато отново не оживя. Така че съвременният вариант на "Малкия народ" се роди в недрата на партията и е свързан с нея със солидни връзки. Сродява ги отчуждението от народа и отношението към него като към "средство" и "материал."¹⁴⁰ Шафаревич привежда цитати от Ленин, Бухарин, Хрушчов, Брежнев и Андропов, за да докаже приемствеността на отношението към руския народ като материал за социално въздействие най-напред

¹³⁸ Пак там, стр. 141.

¹³⁹ Пак там, стр. 144.

¹⁴⁰ Пак там, стр. 148, 149.

на "Малкия народ" преди Октомврийската революция, след това по времето на "социализма" и накрая по времето на "перестройката".¹⁴¹ Според него идеологията на "Малкия народ" и на комунистическата партия е тъждествена и в още един пункт - за тях виновен за всички провали е народът. Той разкрива колко високо партийната върхушка е ценяла актьорите, показващи руснака като "глупак-алкохолик" и ги е удостоявала с най-високи награди.¹⁴² "Разбираемо е - пише Шафаревич: толкова е утешително като гледаш талантливо нарисувания образ на тоя сив, възглулав народец, още веднъж да се убедиш, че именно той е причината за всички несполуки."¹⁴³ Анализирайки публикации на водещият идеолог на "перестройката" А. Н. Яковлев от 1972 г. и от 1992 г. Шафаревич прави извода, че идеологията на "Малкия народ" се слива с тази на управляващата партийна клика. Той подчертава, че "... Връзката между "Малкия народ" и управляващите партийни върхове се вижда и на персонално равнище. Кои днес са техните вождове - политически лидери, идеолози? Това са довчерашните функционери от партийния апарат (включително най-високите), икономисти-анализатори на развития социализъм, идеолози, философи, дори следователи, генерали от КГБ, министри от Министерството на вътрешните работи!"¹⁴⁴ И прави извода, че прехода от ортодоксално-комунистическата към лявата фразеология става почти мигновено, което би било невъзможно без идеологическа близост.¹⁴⁵

Спрямо тези твърдения на Шафаревич могат да се отправят следните възражения:

¹⁴¹ Пак там, стр. 149.

¹⁴² Пак там.

¹⁴³ Пак там.

¹⁴⁴ Пак там, стр. 151.

¹⁴⁵ Пак там, стр. 152.

1. Отъждествяването на идеологията на еврейския национализъм (чрез позоваването на цитати от В. Гросман) с нацизма е твърде пресилено. Не съм убеден, и че самият Гросман е еврей-националист. Възможно е той да е бил под влияние на еврейския етноцентризъм. Но по-вероятно е, той да е бил просто честен интелегент-болшевик. Още веднъж ще повторя, че болшевиките - евреи са били преди всичко **болшевики**, а много по-малко **евреи**. Няма нищо чудно в това, че един болшевик с изострена чувствителност не е приемал тогавашната действителност.

2. Негативното отношение на управляващата комунистическа върхушка към народната маса, съвсем не е проявление на "замразената" омраза на еврейския национализъм към руския народ. Всяка управляваща върхушка има "резервирано" отношение към народната маса, дължащо се на различното място което имат двете класи в общественото разделение на труда и съответно многобройните пулсиращи противоречия между тях. Това особено силно важи за комунистическата номенклатура, която освен управляваща прослойка е и съвкупен собственик на националния капитал и в предприемаческата си дейност изпада в много по-широк кръг от противоречия с народната маса в качеството и на наемна работна сила.

3. Идеологията на управляващата върхушка по времето на "социализма" и идеологията на еврейския национализъм съвсем не са тъждествени. Идеологията на комунистическата номенклатура по времето на "социализма" е подчертано **консервативна**. А еврейският елит в различни времена е прегръщал идеологията на тази фракция от местния елит, която е имала **радикален** характер. По простата причина, че всяка социална промяна, разрушаваща феодалните отношения е била в полза на равенството, включително и националното, към което се е стремил еврейския елит. Това в пърна сила се отнася и за периода на Октомврийска-

та революция.

4. Известно съвпадение има в **интернационализма** на евреите-болшевики по времето на октомврийската революция и **интернационализма** на управляващата класа по времето на "социализма". Но дори и това не е съвсем точно. Защото в Русия, комунистическата номенклатура на битово равнище е имала резерви към амбициозността на евреите-болшевики. "Резервираното", меко казано отношение на Сталин, и това че той е ограничавал проникването във висшите ешалони на властта на еврей-болшевики, според мен е израз на тези нагласи на комунистическата номенклатура.

5. Като цяло, по времето на "социализма", според мен, стремища се евреятски елит към власт и пари не е имал **организиран** характер. Амбициите са били **индивидуални** и **лични**. Дори ми се струва, че това е така и по времето на "перестройката". Всъщност това е големият въпрос. Шафаревич е прав, че зад идейната конфронтация на литераторите и публицистите либерали и консерватори стои въпросът - еврейският, или руският елит трябва да управлява Русия. Но това, според мен е **съпътстваш** въпрос. Големият въпрос е - трябва ли да бъде разрушена политическата и икономическата система на държавния капитализъм, или тя трябва да бъде запазена? Шафаревич се опитва да докаже, че консерваторите са били за промяна на системата.¹⁴⁶ Но това просто не е вярно. Безспорно е, че **либералите** изиграха възлова роля за промяната на социално-икономическата система на държавния капитализъм. В това че значителна част от тях бяха номенклатура на комунистическата партия няма нищо лошо. Всъщност най-добрият вариант на социална революция е когато една фракция на управляващата партия извърши революция "от-

¹⁴⁶ Пак там, стр. 151

горе". Както стана и в СССР, чрез дейността на Горбачов, а след това и на Елцин. Еврейският елит активно участваше в тази революция в лагера на либералите. И причината за това участие е много проста. И по времето на "социализма", еврейският елит, въпреки че имаше затруднен достъп до висшите ешалони на властта, успешно се "пласираше" в сферата на изкуството, културата, науката и пр. Показателно за това е, че за времето на "социализма" руските евреи са изнесли значителни суми пари в Швейцарските банки.¹⁴⁷ И все пак те нямаха възможност да разгърнат своята инициативност и алчност в традиционните за тях сфери на индивидуалното предприемачество и търговия. Така че разрушаването на системата на държавния капитализъм безспорно щеше да открие пред тях многократно по-големи възможности, както и стана. И това беше много силен мотив за активното им участие в лагера на либералите по времето на "перестройката". Но те участваха в "перестройката" мотивирани не от еврейската си "русофобия", а от манталитета си на радикали и либерали. **И те не създадоха свои еврейски организации, борещи се за властта.** Фактът че впоследствие, по времето на Елцин именно евреи загубиха значителна част от руското национално богатство, че именно те станаха новите руски олигарси, съвсем не доказва наличието на "еврейски заговор". По време на президентството на Елцин, лагера на подкрепящите го либерали беше твърде пъстър, а дори и отношението им към Елцин не винаги беше еднозначно. Различните партии и фракции на либералите бяха с пъстър етнически състав. В нито една от тях нямаше ръководно ядро от евреи-националисти (за разлика от времето преди Октомврийската революция, когато в партията на меншевиките евреите са ръководно ядро, но те са интернационалисти, а не националисти). Са-

¹⁴⁷ Зиглер, Ж., "Швейцарските банки, златото и мъртвите", ИК АЛБОР, С, 1998 г., стр. 116

мите олигарси водеха помежду си ожесточена борба. Дори мисля, че по времето на "перестройката", либералното еврейство имаше много по-сплотен дух и целенасоченост, отколкото по времето на Елцин. По времето на Елцин се създадоха както възможности за спекулации и грабеж, така и за създаване на нови политически партии, борещи се за властта. Евреите-радикали не създадоха своя политическа партия, бореща се за властта. Те участваха като идеолози, стратегии и т. н. в различни либерални политически партии, които твърде често ожесточено воюваха помежду си. А по-голямата част от еврейския елит зае привичната хилядолетна роля на посредник на руския и другите местни национални елити. И тъй като руският и другите местни елити в този период се занимаваха основно с грабеж на националното богатство, еврейският елит именно за това им посредничеше - тоест ги учеше как да заграбят националното богатство. И тъй като в това отношение еврейският елит има хилядолетна традиция, естествено е, че именно те заграбиха най-голямата част от материалните активи на бившия СССР. Но еврейските олигарси съвсем не сътрудничаха помежду си, а напротив - най-ожесточено воюваха един срещу друг. Твърдо може да се каже, че еврейският елит по времето на Елцин доминираше в политиката, икономиката, масмедията и т. н., но не като организирана етническа група, а като съвкупност от индивиди, преследващи личните си егоистични интереси. И по това (преследване на личния егоистичен интерес) те ни най-малко не се различаваха от руския, и др. етнически елити, борещи се за същото. Впоследствие, по време на президентството на Путин, когато той започна разследване на незаконното обогатяване на олигарсите-евреи, тогава те, но пак в личен план започнаха да търсят съдействието на еврейските организации в западните страни. И го получиха. Западните страни, преди всичко от англосаксонския свят, в момента дават политическо

убежище на разследваните от руските правосъдни органи еврей-олигарси. Те междуременно усилено прехвърлят ограбеното руско национално богатство в западните страни. В което не се отличават и от чистите руснаци-олигарси.

Основна слабост в идеологията на Шафаревич е неговото разбиране за историческия процес и за същността на така наречения "социализъм". Този проблем ще разгледам в следващия параграф.

2.5. ИСТОРИЧЕСКИ ПРОЦЕС И "СОЦИАЛИЗЪМ"

а) Общество, исторически процес, социална революция

В разбирането си за обществото и историческия процес Шафаревич се придържа към класическия функционализъм. Обществото е жив организъм, неговото естествено развитие е по еволюционен път, революциите са болестно и нежелателно явление в развитието на обществото. За него "... историята е органичен процес... човешкото общество се е формирало в резултат на еволюцията на "нормите на поведение"... Тези "норми на поведение" като правило не са създадени съзнателно от някого, а са възникнали вследствие на много сложен процес, в който всяка крачка се е извършвала въз основа и като продължение на предшестващото развитие. Бъдещето се ражда в миналото, от Историята, независимо от нашите желаниа и намерения."¹⁴⁸ Той решително се противопоставя на алтернативното разбиране, че социума е "механизъм", че "... обществото се изгражда от хората по логичен път, от съображения за целесъобразност, въз основа на предварително взети решения... Ето защо решаваща е ролята на тези, които имат нужните познания и умения, те са истинските творци на Историята... Целият народ се оказва чисто и просто материал в техни-

¹⁴⁸ Шафаревич, И., "Русофобия", Жарава, С, 2002 г., стр. 45, 46.

те ръце.

Според Шафаревич второто разбиране е **гибелно**. Тези които се придържат към него неизбежно са хора, които изживяват себе си като "... демиург, малък бог, и в края на краищата - насилник."¹⁵⁰ Такива хора неизбежно се преизпълват с **антипатия** и **раздразнение** към народа - техния материал, чрез който те "творят" Историята. Както беше казано по-рано, за означаване на тези хора Шафаревич използва въведеното от Огюстен Кошен понятие "Малък народ".

Шафаревич подробно анализира идеологията (в едни случаи религиозна, в други не) на "Малкия народ" (калвинизъм, пуританство и др.), който е двигател на Английската, Френската, Руските и др. революции. Специално изтъква тяхната омраза към селячеството и стремежа "...да се прекъснат всички връзки, дори външните, с историческата традиция: преименуване на градове, промяна на календара..."¹⁵¹ Резултатът на тяхната идеология и политическа активност е катастрофален - кръвопролития, мъки и страдания на народа, унищожаване на селячеството.

Няма да правя подробна критика на това разбиране на Шафаревич. Съвсем видна е неговата ограничеността. Неговият функционализъм е съчетан с ярко субективно-идеалистическо разбиране на историческия процес. Големите буржоазни революции - Английската, Френската, Руските се разглеждат като **произволен** резултат от дейността на злонамерени и с объркан мироглед личности. Той игнорира материалните предпоставки на тези революции - развитието на производителните сили и на капиталистическия начин на производство в рамките на феодализма; не вижда появата и нарастването на относителната тежест в иконо-

¹⁴⁹ Пак там, стр. 46.

¹⁵⁰ Пак там, стр. 47.

¹⁵¹ Пак там, стр. 52.

мическия и социалния живот изобщо на новата буржоазна класа и несъвместимостта на нейните интереси със съществуващата политическа система; не може да разбере, че в религиозната форма на калвинизма и протестантството намират израз именно икономическите, политическите и др. интереси на тази класа; не разбира, че репресиите срещу селячеството след буржоазните революции се диктуват от необходимостта да се осигури работна сила за бързо развиващата се индустрия и че при всичката диващина на този процес, той е неизбежен и е естествена част на утвърждаването на новия по-прогресивен капиталистически начин на производство.

Освен неразбиране, във възгледите на Шафаревич има и откровена фалшификация на историческата ситуация преди буржоазните революции. Например относно Френската революция той твърди, че "Малкият народ", тоест завзелите властта революционери, постоянно са се освобождавали от "мървия товар", тоест от хората, твърде много подчинени на законите на "стария свят", хората на честта, на делото, на вярата.¹⁵² Безспорно е, че при Френската буржоазна революция действително за кратък исторически период е изстребено практически почти цялото дворянство и значителна част от духовенството. Но това ли са "хората на честта, на делото, на вярата"? На делото не са, тъй като дворянството в този период е било вече изцяло паразитна класа, отдавна загубила качествата си да въздейства в положителна посока на развитието на страната. Не са били и хора на честта, тъй като по времето на революцията голяма част от дворянството емигрира и започва да плете заговори с чужди държави за окупация на Франция и репресиране на най-напредничавата и създаващата значителна част от националното богатство класа - буржоазията.

¹⁵² Пак там, стр. 51.

Впрочем присъдата и гилотинирането на краля става след неговия опит за бягство при заговорниците. Това национално предателство и реалната опасност от чуждестранна окупация силно фрустрира общественото мнение и именно след този опит за бягство преминава силна вълна от изстребление на дворянството и духовенството. А дали френското духовенство са били хора на вярата? В този период френското духовенство е било твърде компрометирано със своята алчност, фарисейщина, фалш и т. н. Освен това значителна част от духовенството в периода на революцията се е борило против нея и е участвало в многобройни заговори. Всъщност дали при революцията ще се използва ограничено насилие срещу дворянството и духовенството или ще се приложи масово насилие срещу тях, зависи преди всичко от тяхното собствено поведение. Ако те, както например в Англия успеят в някаква степен да се интегрират в новата управляваща класа - буржоазията, тогава насилието срещу тях е ограничено. Ако напротив водят война "на живот и смърт", тогава биват изстребени.

Фалшификация на историческата ситуация е и тезата на Шафаревич, че "Големия народ" е органично единство от аристокрация, духовенство и селячество; че тези съсловия имат единен светоглед, че те са обединени от "... всички корени на духовния живот на нацията, нейната религия, традиционното държавно устройство, нравствените принципи, начина на живот..."¹⁵³ Това просто не е така. Трите съсловия съществено се различават както по своя начин на живот, така и по своя светоглед, така и по нравствените си принципи и т. н. Нещо повече! В този период отношенията между аристокрацията и селячеството са били силно враждебни. Впрочем това се отнася не само за историческата ситуация във Франция, но и за ситуацията преди другите буржоазни

¹⁵³ Пак там, стр. 52.

революции. Ужасният гнет срещу селячеството от страна на аристокрацията и официалната църква е предпоставка за многобройни селски бунтове. Така че отношенията между трите съсловия съвсем не са били така **идилични**, както се опитва да ги представи Шафаревич. Неговият идеализиран поглед за състоянието на обществените отношения в европейските страни непосредствено преди буржоазните революции е много подобен на възгледите на Хосе Ортега-и-Гасет.¹⁵⁴

Шафаревич идеализира не само европейските общества в периода преди европейските буржоазни революции, но и руското общество в периода преди руските буржоазни революции - Февруарската и Октомврийската. За него двете революции са **случаен** факт. Причината за тях е антидържавната политическа и агитационна дейност на "Малкия народ". Ако не е била тази рушителна дейност, самодържавието, макар и реформирано, е щяло да бъде запазено. Между руския народ, според него, и самодържавието има изкована от историята органична неразрушима връзка. Тази връзка целенасочено е разрушавана от "Малкия народ", ядро на който са еврейските националисти.

Всъщност Шафаревич не отчита няколко факта:

- Че възстановяването на някои монархии след буржоазните революции в Европа, например в Англия, съвсем не означава **възстановяване** на кралската власт. Короната в конституционните монархии има само **представителни** функции, и не упражнява **фактическа** власт. Докато, според него, поради историческите си традиции и ред други обстоятелства Русия се нуждае от **деспотична** власт. Ако е така, то тогава очевидно руското самодържавие, ако се запази, би било всичко друго, но не и конституционна монархия. Всъщност болшевишкият режим по времето на

¹⁵⁴ Виж Найденов, Г., "Стогодишната парадигма", Институт по социология - БАН, С, 2003 г., стр. 272.

болшевизма най-съответства на представите на Шафаревич за **оптимално**, от гледна точка на историческите традиции управление на Русия. А Шафаревич разглежда този режим като най-голямото **нещастие** за Русия.

\ Че връзката между самодържавието и народната маса е била катастрофално разкъсана от четиригодишната война, която е предизвикала неимоверни страдания сред любимото му руско селячество. Безспорно е, че политическата и агитационната дейност на руските революционери е изиграла роля за нарастването на общественото напрежение. Но причината за него са **страданията** на народа, а не агитацията сама по себе си.

\ Че Февруарската революция в много отношения е **стихийен** акт, а не резултат на целенасочена та дейност на престъпни заговорници.

От спомените на П. Н. Милюков - един от основателите и лидерите на кадетската партия, много ярко се вижда **"влаченето"** на кадетите и на другите либерални партии след събитията. Февруарската революция започва с гладните бунтове на населението в Петроград. Изпратените срещу въстаналия народ войски се побратимяват с него. Правителството подава оставка.¹⁵⁵ Мариинският дворец, където се намира правителството, е завладян от въстаници, министрите се крият и спасяват от арест. "В този момент - пише Милюков - в столицата на Русия нямаше нито цар, нито Дума, нито Съвет на министрите. "Безпорядките" приеха облика на формена "революция".¹⁵⁶

Какво правят буржоазните партии по време на революцията? На 27 февруари парламентарните групи на представените в

¹⁵⁵ Гладните бунтове започват на 23 февруари, правителството подава оставка на 28 февруари.

¹⁵⁶ Милюков, П. И. "Воспоминания", Изд. "Современник", М., 1990 г., стр. 249.

Държавната дума партии съвсем спокойно посрещат царския указ за прекратяване на заседанията на Думата. "... решено беше - пише Милюков - да се изслуша указът, да не се правят никакви демонстрации и без бавене да се закрие заседанието... Самоубийството на Думата се извърши без протест".¹⁵⁷ Едва в края на деня лидерите на партиите под натиска на събитията образуват "Временен комитет", в който влизат представители на всички партии в Думата, в това число и Керенски и Чхеидзе - представители на социалистическите партии.

Този "Временен комитет" образува Временното правителство. Изненадани от революцията са не само консервативните и либералните буржоазни партии, но и социалистическите партии. В дните между 23 и 28 февруари, когато се образува центърът на властта на класическите буржоазни партии, възникват и Съветите на работническите, войнишките и селските депутати. Безспорно в тяхното възникване участват социалистическите партии. Но до голяма степен тези втори, алтернативни органи на властта, възникват стихийно, от опита на работническите маси от предишната революция.¹⁵⁸ Така че Февруарската революция безспорно в голяма степен е стихийен акт, а не резултат на дейността на злонамерени заговорници.

¹³⁷ Пак там, стр. 250.

¹⁵⁸ Милюков пише, че "... последните дни преди революцията социалистическите партии се държаха настрана от широкото работническо движение. Те бяха изненадани от събитията и не успяха да организират в страната своите единомишленици." Цит. пр.стр. 261.

б) Каква е същността на "социализма"?¹⁵⁴

Шафаревич разглежда два типа социализъм: а) социализмът като система от възгледи, като идеология, като доктрина за преобразуване на света; б) социализмът като реален обществен строй, като реално съществували или съществуващи "социалистически" държави. Вторият тип "социализъм" - "социалистическите" държави представлява реализация на "социалистическата" доктрина.

Първият тип "социализъм", според него има две основни проявление:

- \ хилиастически социализъм;
- \ социализмът на философите.

Към "хилиастическия" социализъм Шафаревич причислява два основни потока учения, съществували през различно време:

- * ученията на мислители, мъдречи, философи и т. н. от **древността**, по-специално ученията на древногръцкия философ Платон, на християнската секта на николаитите, на гностическата секта на карпократианите, на манихейството и др.;
- * ученията на различни еретични движения през **средновековието**, по-специално ученията на катарите, на Йоаким от Флори, на Алмарих де Бена, на таборитите, на анабаптистите, на Томас Мюнцер, на сектите в английската революция и др.

Шафаревич нарича тези учения "хилиастически социализъм", защото според него, те "... имат общо ядро - основават се на пълното отричане на съвременния им жизнен строй, призовават към разрушаването му, рисуват картината на по-справедлив и

¹⁵⁹ В разработката на този параграф ще използвам основно книгата на Шафаревич "Социализмът като феномен в световната история", Изд. Монархическо-Консервативен Съюз, 1995 г.

щастлив обществен строй, в който ще намерят разрешение всички проблеми на съвременността, и предлагат конкретни пътища за достигането на този строй. Такава система от възгледи в религиозната литература се нарича вяра в хилядолетното Божие Царство на земята - хилиазъм."¹⁶⁰

Идейният заряд на "хилиастическия социализъм" се изчерпва след Английската буржоазна революция. Щафетата в разработването на социалистическите идеи, според Шафаревич, след това е поета от философи и публицисти. За разлика от предходния период, когато апологетите на социализма - апостоли и проповедници, използват религията, като форма за развитие на социалистическата доктрина¹⁶¹, сега философите и публицистите намират нова форма за развитието на социалистическите идеи - рационализма. Вече не селяните, а образованите хора са публика на социалистическите идеи.¹⁶²

Шафаревич разглежда последователно:

- Утопичния социализъм и по-специално идеите на Томас Мор, Томазо Кампанела и Джерард Уинстенли;
- * Социалистическия роман и по-специално произведенията на Дени Верасъм, Габриел Фойни, Фенелон, Фонтанел и Ретиф от Бретан;

¹⁶⁰ Шафаревич, И. Р., "Социализмът като феномен в световната история", Изд. Монархическо-Консервативен Съюз, 1995 г., стр. 8.

¹⁶¹ Религията е била единственият език, на който можели да се формулират общоисторически концепции - пише Шафаревич. Според него социализмът дължи извънредно много на християнството. Това е и идеята за равенството, и концепцията за смисъла на историята, и идеята за греховността на света, за бъдещият му край и съда над него, и колективния начин на живот, както е в първите християнски общности, а впоследствие в манастирите, и пр. (Пак там, стр. 86)

¹⁶² Пак там, стр. 87.

- Просветителите и по-специално произведенията на Жан Мелие, Морели, Дени Дидро, Дешан и Гракх Бабоф;

Вторият тип "социализъм" - социализмът като реален обществен строй, Шафаревич нарича **"държавен социализъм"**. Той разглежда последователно държавното устройство и обществения живот в империята на инките, в държавата на йезуитите в Парагвай, в най-древните държави на Месопотамия, в древен Египет и в древен Китай. Опирайки се на изследователите на така наречения "азиатски начин на производство", той определя следните характерни черти на "държавния социализъм":

\ тези държави са от много примитивен тип, който е по-нисш от античното, средновековното и капиталистическото общество;

\ в лицето на царя държавата е собственик на всички източници на доходи (собственик е на почти целия поземлен фонд);

\ основната част от селскостопанското население се намира в силна зависимост от централната власт;

\ търговията е била ограничена;

\ в идеологията е доминирала концепцията за обожествения цар, благодетел и спасител на човешкия род.¹⁶³

Въз основа на разгледаните два типа "социализъм", Шафаревич прави обобщение за "социализма като общоисторическо понятие". Характерните черти на това явление, според него са:

- а) Унищожаване на частната собственост;
- б) Унищожаване на семейството;
- в) Унищожаване на религията;
- г) Общност или равенство.¹⁶⁴

Това са, според Шафаревич, "... ясните принципи, които

¹⁶³ Пак там, стр. 198-202.

¹⁶⁴ Пак там, стр. 203-205.

вдъхновявали социалистическите учения и насочвали живота в социалистическите държави в продължение на много хилядолетия."¹⁶⁵

Единството на "социалистическите" представи, според него, показва, "... че социализмът съществува като единен исторически феномен", че "... социализмът е постоянен фактор в човешката история", че "... социализмът е една от най-мощните и универсални сили, които действат в полето на историята".¹⁶⁶ Същност, обединяващо ядро на неговите характеристики е "потискане на индивидуалността".¹⁶⁷ "... ако на едно място се съберат най-типичните черти, възникнали в социалистическата теория или практика в продължение на 2,5 хилядолетия, - пише той - ... всичко това се движи от една идея - унищожаване на индивидуалността."¹⁶⁸ Това, обаче всъщност означава унищожаването на човечеството. Защо?

Защото, според Шафаревич, унищожаването на човешката индивидуалност, би лишило живота от смисъл и притегателна сила. Следователно, прави той извода, унищожаването на човечеството е "... органична и основна част на социалистическата идеология, която повече или по-малко съзнателно се възприема от последователите и, и дори ги вдъхновява."¹⁶⁹

Стремежът към самоунищожение е една от основните характеристики на индивидуалната и на социалната човешка психика, според него. Той дава пример и с други учения, за които е

¹⁶⁵ Пак там, стр. 205. Тук много ясно и категорично е експлициран възгледа на Шафаревич за **доктриналния** произход на "социализма" - реалния "социализъм" е реализираната **доктрина** на социалистическите учения.

¹⁶⁶ Пак там, стр. 208, 209.

¹⁶⁷ Пак там, стр. 270.

¹⁶⁸ Пак там, стр. 276.

¹⁶⁹ Пак там, стр. 292.

характерен стремежът към самоунищожение, към смъртта, на пример на будизма, на Лао-дзъ, на Шопенхауер, на Хартман, на Щирнер и др.¹⁷⁰ Социализмът, според него, е едно от проявленията в идеологията и в практиката на тази същностна човешка психологическа черта. Възможно е, изказва той хипотезата, "... стремежът към самоунищожение да изпълнява служебна функция по отношение на другите, съзидателни сили на историята, което донякъде е нужно на човечеството за постигане на целите му."¹⁷¹

С тази хипотеза Шафаревич приключва своето изследване. Струва ми се обаче, че той не е докрай последователен и че изследването му не стига до логическия си край. Защото Шафаревич е религиозен човек. И той би трябвало да разгледа въпроса - "нагонът към смъртта" на човечеството и съответно "социализмът" - Божие дело ли е, или е дело на Дявола. Хана Аренд в това отношение е по-последователна от Шафаревич. Тя недвусмислено определя "тоталитаризма" (социализмът е една от двете форми на "тоталитаризъм", другата е нацизмът) като Абсолютното Зло, като Ада.¹⁷² За нея "социализмът" е дело на Дявола.

Няма да правя обстойна критика на възгледите на Шафаревич. Критика на подобни на неговите разбирания съм направил в книгата ми "Стогодишната парадигма". Не мога, обаче да не отбележа няколко принципни грешки в неговото разбиране на историческия процес и на "социалистическите" държави от древността и средновековието.

1. Например в стремежа си да подчертае, че унищожението е същностна черта на "социализма", той твърди, че причината за гибелта на империята на инките е в "... пълната атрофия на ини-

¹⁷⁰ Пак там, стр. 293-300

¹⁷¹ Пактам, стр. 305, 306.

¹⁷² Аренд, Х., "Тоталитаризмът", Изд. Панорама, С, 1993 г., стр. 191, 194.

циативата, в навикът да се изпълняват само разпорежданията на началниците, в духът на застой и апатия"¹⁷³. Истината е точно обратна. Родовият клан на инките, който е бил господстващото съсловие, в продължение на два века създал най-голямата, най-могъщата и най-цивилизованата империя в Южна Америка. Инките са се отличавали с изключителна инициативност, енергия, управленски качества и т. н. Те са създали цивилизация, която решително е превъзхождала останалите цивилизации в Южна Америка.¹⁷⁴ Това че те са потискали и са обезличавали местните племена е нещо съвсем естествено и характерно за всички съсловни общества.¹⁷⁵ Нима крепостните селяни в средновековна Европа не са били потискани и обезличавани от местните феодали? Много причини има за гибелта на империята на инките. Най-съществената е, че техните територии влизат в обсега и съответно апетитите на много по-напредналата европейска цивилизация. Военните възможности на испанците в това време са били много по-големи, отколкото на инките. Друго обстоятелство е, че непосредствено преди испанското нахлуване, империята на инките преживява гражданска война. Двамата братя - Хуаскар и Атахуалпа си оспорвали трона. В тази най-голяма в предколумбова Америка война загиват около 100 000 индианци.¹⁷⁶ Ядрото на господстващия клан на инките е почти напълно изстребено. Побе-

¹⁷³ Шафаревич, И. Р., "Социализмът като феномен в световната история", Изд. Монархическо-Консервативен Съюз, 1995 г., стр. 149.

¹⁷⁴ Относно цивилизацията на инките виж Стингъл, М., "Синове на слънцето", Наука и изкуство, С, 1989 г.

¹⁷⁵ Но в същото време в повечето случаи са давали на местните племена много по-високата си аграрна, занаятчийска, кулинарна и пр. култура.

¹⁷⁶ Стингъл, М., "Синове на слънцето", Наука и изкуство, С, 1989 г., стр. 160

дителят Атахуалпа извършва невероятни жестокости.¹⁷⁷ Така че непосредствено преди нашествието на Писаро, господстващото съсловие на инките е било **обезкръвено и деморализирано**. Това обяснява липсата на съпротива срещу испанците, след като те пленяват с измама Атахуалпа, за разлика от героичната съпротива на ацтеките срещу Кортес. Може само да се гадае, ако не е било нашествието на испанците, колко още векове империята на инките е щяла да бъде водеща в Южна Америка.

Тук е мястото да се постави въпросът, този тип социална организация, който Шафаревич нарича "социализъм" притежава ли историческа **трайност** - тоест създава ли добри предпоставки за развитие на човешката цивилизация, или е задънена улица, представлява път на загиваща, самоунищожаваща се цивилизация, каквато е тезата на Шафаревич. Примера с империята на инките за самоунищожаваща се цивилизация, както вече показах е съвършено неверен и фалшив. Още по-видно е това, ако се разгледа историята на Китай.

2. Самият Шафаревич разглежда Китай, като пример на "социалистическо" общество за един много продължителен, **хилядолетен** период - династиите на Ин и Чжоу. Самият той отбелязва, че "В Китай обществото от епохата Чжоу в много отношения напомня империята на инките по времето, когато била завладяна от испанците. Но тук историята дала възможност да се осъществи друг вариант - тази държава не паднала под ударите на чуждо нашествие, а се развила под влияние на вътрешни фактори и се появили съвсем неочаквани черти."¹⁷⁸ Какви са тези черти?

Шафаревич има предвид, че в V в. пр. н. е. страната се фео-

¹⁷⁷ Пак там, стр. 167.

¹⁷⁸ Шафаревич, И. Р., "Социализмът като феномен в световната история", Изд. Монархическо-Консервативен Съюз, 1995 г., стр. 180.

дализираща (епохата на воюващите царства). Според него, това довело до развитието на "индивидуалното начало", в резултат на което имало бързо развитие на културата - материална и духовна. И той дава много примери за бързото развитие на производителните сили.¹⁷⁹ Обаче, според него успешното развитие на отделните княжества, довело до стремежа "... да се използва това високо интелектуално и техническо ниво за създаване на строго централизирано общество, в което личността била подчинена на държавата в още по-голяма степен отпреди."¹⁸⁰ И той подробно разглежда учението и законодателството на Шан Ян. За зла беда се намерил княз, който направил Шан Ян свой пръв министър (царят на държавата Цин) и "теорията се превъплатила в практика". Страната отново била централизирана.

Тук трябва да се отбележи следното:

¹⁷⁹ Трябва да се отбележи, че Шафаревич силно идеализира периода на "воюващите царства". Този период всъщност е бил твърде противоречив. През него, от една страна, действително успешно са се развивали производителните сили, но от друга страна, това е период на значително увеличаване на мащабността на робството. Това за Шафаревич, разбира се, няма значение, защото по начало за него робите не са хора. Когато пише за развитието на индивидуалността, той има предвид единствено индивидуалността на привилигированите, но не и на робите. Освен това в този период постоянните войни са били тежко бреме за обикновените крепостни селяни. Древнокитайският философ от този период Мън Цзъ пише, че "Многочислени армии тръгват на път заедно с владетеля и поглъщат всички продукти. Гладуващите не си намират храна; онези, които могат да работят, не намират вече спокойствие. Сега има само злобни погледи, хор от проклетия! И тогава в сърцата на народа се поражда само дълбока ненавист. Той се съпротивлява на заповедите (на царя), които препоръчват да се потиска народа". Виж "История на древния изток", изд. Наука и изкуство, С, 1974 г., стр. 449.

¹⁸⁰ Пак там, стр. 181.

\ Хилядогодишният период на централизирана държава съвсем не е кратък. Ако за централизираната държава е характерна тенденцията на самоунищожение, каквото е разбирането на Шафаревич, това би трябвало да стане много бързо. В този хилядогодишен период китайското общество развило една изключително висока духовна и материална култура.

\ Тенденциите за **централизация** и **децентрализация** (феодализация) са характерни за всички империи през древността и средновековието. Тези процеси могат да се видят в историята на Египет, в историята на държавите от Двуречието, в историята на Персийската империя, а през средновековието в Османската и Руската империи. От враждуващите княжески кланове, винаги се намира един, който по ред причини е най-силен, побеждава другите и установява императорска династия. Това в никакъв случай не е израз на "**нагон към смъртта**", на "стремеж на човечеството към **самоунищожение**". Напротив - централизацията на големи територии обикновено води до построяване на пътища свързващи различните, твърде отдалечени части на империята, води до уеднаквяване на мерките и теглилките, до възникването на единна парична система, създава сигурност и т. н.. Тези обстоятелства са много благоприятни за развитието на търговията и културата като цяло. Тезата на Шафаревич, че стопанската и духовна култура на Китай се е развивала успешно само в периода на феодализация просто не отговаря на истината. Аз не бих спорил с него - в период на феодализация, или обратно - на централизация има по-благоприятни възможности за развитието на стопанската и духовната култура. Според мен нещата са винаги конкретни. В определени случаи феодализацията може да има благоприятни последици, в други не.¹⁸¹ Същото се отнася и за периодите на цен-

¹⁸¹ Особено като се има предвид, че именно в периодите на феодализация най-големите древни цивилизации са били завладявани от номадски племена.

трализация. Една властваща императорска династия може да има успешно управление, друга не.¹⁸² Една и съща династия в определени периоди може да създава **благоприятни** условия за развитието на стопанството и духовния живот, в други периоди нейната власт може да **пречи** на развитието на обществото. По принцип няма вечни династии. Всяка династия рано или късно изчерпва своя потенциал. А и самото общество се развива. И неговото развитие създава предпоставки за **децентрализация**. При това много често феодализацията е резултат на вътрешните борби между съперничаещи си кланове на самата властваща династия. Централизация и феодализация са две форми на консолидация и синхронизиране на дейностите на привилегированите съсловия, които неизбежно се сменят една с друга в периоди от няколко века. Властващите елити периодично сменят тези две форми, в зависимост от това, коя е по-подходяща в **конкретния** момент. **Пулсациите** на централизирани империи и феодализирани социални пространства са основна закономерност в развитието на човешката цивилизация. И отново ще повторя, ни най-малко не са свързани с проявлението при първата на "стребежа на човечеството към самоунищожение". Тези пулсации, обаче органично са свързани със смяната на формата на собственост. И тук опираме

¹⁸² Например споменатата от него династия Цин е управлявала само половин век. Но следващата династия Хан е управлявала успешно четири столетия. Многовековна е историята на османската династия, на династията на романовците в Русия и пр. Впрочем, не е случайно, че когато разглежда "социализма" през средновековието, Шафаревич се спира само на еретичните религиозни движения, но не разглежда Османската и Руската империи, които ако приложим неговите критерии също трябва да определим като "социалистически" държави. Причината Шафаревич да ги "пренебрегва" е, че те са **трайни** държави, а това противоречи на тезата му за "социализма" като **самоунищожавща** се човешка общност.

до следващия извънредно важен въпрос - за собствеността, който Шафаревич също не разбира.

3. Унищожават ли се частната собственост при "социализма"?

За Шафаревич, факта, че при древните империи в стопанството доминира държавната собственост е доказателство, че тези общества унищожават **частната** и установяват **обществена** собственост.¹⁸³ Дали е така? Този въпрос разглежда и М. Стингъл. В главата "Индиански социализъм?" той пише: "Социализмът означава преди всичко обществена собственост върху средствата за производство. А в Тахуантинсую почти всичко и най-важно, обработваемата земя, е принадлежала на Инката."¹⁸⁴ Тук разбира се Стингъл съвсем неправомерно определя държавната собственост на "социалистическите" общества на XX век като "обществена". Но относно държавната собственост в империята на инките тезата му е съвършено **вярна**. По-голямата част от поземления фонд - държавната собственост е собственост на властващата династия. **Тя е групова, и следователно частна, а не обществена собственост**. Ето това не разбира Шафаревич. Във всички империи през древността и средновековието, в периодите на силна централна власт по-голямата част от поземления фонд е държавна собственост, която е вид **групова** собственост. Тази форма на собственост се нарича още **условна** собственост. Защо? Защото властващата династия раздава големите поземлени имения на благородниците или на служебната аристокрация във **владение**, срещу тяхната служба - обикновено военна. Например в Русия това са "**поместията**", в Османската империя това са "**тимарите**". Но те нямат право нито да продават именията, нито да ги подаря-

¹⁸³ Той обаче не отрича, че в тях се запазва обособена "храмова" собственост, тоест собственост на религиозния култ.

¹⁸⁴ Стингъл, М., "Синовете на слънцето", Наука и изкуство, С, 1989 г., стр. 216.

ват, нито да ги предават по наследство.¹⁸⁵ Местната родова или служебна аристокрация е водела постоянна борба срещу централната власт за превръщане на условната си собственост в безусловна. И това е една от най-важните причини за пулсациите на централизъм и феодализация в древността и средновековието. Но "обществена" собственост в древността и средновековието никога не е имало. Това не разбира Шафаревич. Впрочем "обществена" собственост нямаше и през XX век. Неговите разбирания за същността на държавната собственост са напълно в контекста на антикомунизма. А е поразителна тъждествеността на разбиранията на "комунизма" и "антикомунизма" относно държавната собственост. И "комунистическите", и "антикомунистическите" "теории" постулират тезата за коренно различния характер на "социалистическата" (обществена, общонародна) собственост от капиталистическата частна собственост, от различната обемност на държавната собственост в капиталистическите и "социалистическите" страни. Когато държавната собственост е всеобемаща или поне доминираща, то тя губи характера си на частна (или групова) собственост и се превръща в обществена собственост, в собственост на целия народ. И съответно коренно се променя нейният характер - изчезват отношенията на отчуждаване и при-

¹⁸⁵ Халил Иналджък отбелязва, че "Ако един сипах (тежко въоръжен конен офицер в османската армия - бел. моя) не изпълнявал военната служба в продължение на седем години, той губел статуса си на сипах и бил регистриран като рая, и подлежал на облагане с данъци...(и съответно му се отнемал тимара - бел. моя) Ако сипах, на когото бил отнет тимар, в рамките на седем години отидел на кампания, по молба на командира той отново можел да получи тимар." Виж Иналджък, Х., "Османската империя класическия период 1300 - 1600", ИК "АМАТ-АХ", С, 2002 г., стр. 116. Относно видовете поземлена собственост в средновековна Русия виж: Хромов, П. А., "Очерки экономики докапиталистической России", Наука, Москва, 1988 г.

свояване на принадлежния продукт, а според комунистическите идеолози и отношенията на експлоатация. Тази форма на собственост е **принципно различна** от капиталистическата частна собственост.

Такъв подход за обяснение на характера на собственическите отношения е съвършено неиздържан. Характерът на собствеността, степента на развитост на собственическите отношения се определят не от **обемността** на субекта на собствеността, а от **характера на отношенията между собственика на средствата за производство и непосредствения производител**. Един е характерът на собствеността в съсловните общества, където непосредственият производител не е собственик на работната си сила и е лично зависим (различна степен на зависимост има в различните цивилизации, в различните епохи, различните слоеве на населението) от привилегированото съсловие - собственик на основното средство за производство - земята.¹⁸⁶ Друг е характерът на собст-

¹⁸⁶ Шафаревич абсолютно бърка, като твърди, че в древния Египет въпреки че цялото население било зависимо, "... това била зависимост от държавата, а не от частни лица и затова тогавашното общество не бива да наричаме нито робовладелско (както античното), нито феодално.(стр. 172.) Древен Египет е бил съсловно общество. Такива са били всички общества в древността и средновековието. Както в Египет, така и в другите държави от древността и средновековието част от непосредствените производители са се намирали в отношения на **лична** зависимост от привилегированото съсловие (личностна рента), която форма на зависимост е утвърдено да се нарича **робство**, а друга част са се намирали в отношения на **полулична** зависимост (лично-поземлена рента), която зависимост се нарича **крепостничество**, или още феодализъм. И в зависимост от това, коя форма на зависимост преобладава, едни общества се наричат робовладелски, а други феодални. Виж по този въпрос чудесната статия на Илющечкин В. - "Типы экономической реализации докапиталистической эксплуататорской собственности", сп. "Экономические науки", № 9, 1983 г.

веността в капиталистическите общества, където непосредственият производител е собственик на работната си сила и е юридически независим от собствениците на капитала. Субектът на собствеността и при двата типа общество може да е индивидуален или групов.¹⁸⁷ Кой вид собственост преобладава - индивидуалната или груповата, безспорно влияе на спецификата на обществото. Но не определя неговия характер. Характерът на обществото, ще повторя, се определя от отношенията между собственика на средствата за производство и непосредствения производител - при "социализма" това е номенклатурата на комунистическата партия.¹⁸⁸

Критиката на възгледите на Шафаревич относно същността на "социализма" би могла да бъде в още много посоки. Тъй като подобни на неговите възгледи подробно съм разгледал в книгата ми "Стогодишната парадигма" и заинтересованите биха могли там да намерят по-детайлен анализ, ще ги насоча към тази книга. Това, което ще кажа в заключение за Шафаревич е следното.

1. Той безспорно е честен учен, стараещ се да приложи научен подход към сложната и противоречива руска история.

2. Той има мъжеството в сложно време да повдигне чрез

¹⁸⁷ Казионната комунистическа идеология насаждаше възгледа, че държавната собственост е "откритие" на "социализма". Този възглед за съжаление и сега е доминиращ в общественото съзнание в бившите "социалистически" страни. Струва ми се, че е доминиращ в общественото съзнание и в целия свят. Истината е точно обратна. Както вече стана ясно, и Шафаревич в това отношение е свършено прав, в основните центрове, където се е развивала човешката цивилизация от древността до новото време основната форма на собственост е била държавната. Собственикът на основното средство за производство - земята е бил групов, а не индивидуален.

• Въпросът за същността на държавната собственост при така наречените "социалистически" общества подробно съм разгледал в книгата "Стогодишната парадигма".

"Самиздат" болезнени и стратегически за близкото и по-далечно бъдеще на Русия проблеми.

3. Но неговата силна привързаност към Православието, от една страна го хвърля към ненаучния възглед за доктриналния произход на "социализма", а от друга страна го тласка в обятията на антисемитизма, (не мога да не употребя този термин, въпреки уважението ми към личността на Шафаревич).

ЦИТИРАНА И ПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

1. Андриянов В., Черняк А., "Самотният цар в Кремъл", Инвест-прес, С, 1999 г.
2. Аренд, Х., "Тоталитаризмът", Панорама, С, 1993 г.
3. Байгушев, А., "О садукействе и фарисействе", Москва, № 12, 1988 г.
4. Бондаренко, Вл., "Очерки литературных нравов", Москва, № 12, 1987 г.
5. Бурдин, Ю., "Вам, из другово поколение", Октябрь, № 8, 1987 г.
6. Виноградов, И., "Пути и перепутья Василия Белова", Московские новости, 30.04.1989 г.
7. Герасименко, Г., Обичкин, О., Попов, Б., "Непосудна только правда", в. Правда, 15.02.1988 г.
8. Гжимек, Б., М. Гжимчек, "Серенгети не трябва да загине", Наука и изкуство, С, 1967 г.
9. Глушкова, Т., "Куда ведет "Ариаднина нить?", Лит. газета, 23.03.1988 г.
10. Грачов А., "Мафиотската демокрация", ИК АЛБОР, С, 2001 г.
11. Гусев, В., Мучительный призрак ночи, Борис Пильняк и его "Повесть", Литературная газета, 13.01.1968 г.
12. Зиглер, Ж., "Швейцарските банки, златото и мъртвите", ИК АЛБОР, С, 1998 г.
13. Иванова, Т., "На чьей стороне успех", Огонек, № 8, 1988 г.
14. Иванова, Т., "Кто чем рискует", Огонек, № 24, 1988 г.
15. Иванова, Т., "Потерянный дом, или разговоры с милордом", Литературная газета, 30.03.1988 г.;
16. Илюшечкин В., "Типы экономической реализации докапиталистической эксплуататорской собственности", сп. "Экономические науки", № 9, 1983 г.
17. Иналджък, Х., "Османската империя - класическия период

- 1300 - 1600", ИК "АМАТ-АХ", С, 2002 г.
18. Карякин, Ю., "Ждановская жидкость" или против очернительството", Огонек, № 19, 1988 г.
 19. Карякин, Ю., "Стоит ли наступать на грабли? (открытое письмо одному Инкогнито)", сп. "Знамя" № 9, 1987 г.
 20. Кожин, В., "Самая большая опасность Наш современник", № 1, 1989 г.
 21. Лакшин, Вл., "В кильватере", Огонек, № 26, 1988.
 22. Милюков, П. Н. "Воспоминания", Изд. "Современник", М., 1990 г.
 23. Найденов, Г., "Стогодишната парадигма", Институт по социология - БАН, С, 2003 г.
 24. Неверов, А., "Надо ли динамитом?", в. Правда, 9.04.1988 г.
 25. Попцов О., "Москва, Кремъл, 90-те", МИРИАМ-София, 1999 г.
 26. Рассадин, С, "... все разрешено?", Огонек, № 13, 1988 г.
 27. Сарнов, Б., "Какого роста был Маяковский", Огонек, № 19, 1988 г.
 28. Сарнов, Б., "О "молчальниках" и "первых учениках", Огонек, № 16, 1989 г.
 29. Самуелс, Р., "По пътеките на еврейската история", ИЦ "Шалом", С, 1994 г.
 30. Сидеров, В., "Бумерангът на злото", Жарава, 2002 г.
 31. Сидоров, Евг., "В лабиринде пристрастий", Литературная газета, 23.03.1988 г.
 32. Синельников, М., "Должны быть все-таки святини Литературная газета, 30.03.1988 г.
 33. Стингъл, М., "Синове на слънцето", Наука и изкуство, С, 1989 г.
 34. Урнов, Д., "Плохая проза", Литературная газета, 8.1.1989 г.
 35. Урнов, Д., "Безумное превышение своих сил", в. Правда,

27.04.1988 г.

36. Урнов, Д., "Плохая проза", Литературная газета, 8.11.1989 г.
37. Хромов, П. А., "Очерки экономики докапиталистической России", Наука, Москва, 1988 г.
38. Хурков, А., "Идти, не останавливаясь", Юность, № 4, 1988 г.
39. Чуев, Ф., "Молотов си спомня", Абагар, С, 1999 г., т. 2, стр. 22-25.
40. Шафаревич, И. Р., "Социализмът като феномен в световната история", Монархическо-Консервативен Съюз, 1995 г.
41. Шафаревич, И., "Русофобия", Жарава, С, 2002 г.
42. Шафаревич, И. Р. "Логика истории?", в. "Московские новости", 12 юни 1988 г. №24.
43. Щеглова, Е., "Помирения искать рано!", Нева, № 1, 1989 г.,
44. Янов, А., "Русия след Елцин", Изд. "Отечество", С, 1996 г.
45. Библия, Св. Синод на Българската църква.
46. Во имя консолидации, в. Правда, 18.1.1989 г.
47. История и литература. Писатели и ученые о современном понимании нашего прошлого, Конференция Литературная газета, 18.05.1988 г.
48. История на древния изток, изд. Наука и искусство, С, 1974 г.
49. Критика 87, мнения и сомнения. Литературная газета, 27.01.1988 г.
50. Можно уточнит? Дружба народов, № 9, 1988 г.
51. Отказ от полемики, Огонек, 1989 г., № 4,
52. Обсуждается "Литературная газета", Литературная газета, 27.04.1988 г.
53. Письмо в "Правду", в. Правда, 18.1.1989 г.
54. Предварительные итоги литературного года, Дружба народов, № 1, 1988 г.
55. Против чего выступает "Новый мир"? Наш современник, № 1, 1989 г.

Георги Найденов

РУСКИТЕ ЛИБЕРАЛИ И КОНСЕРВАТОРИ
В КРАЯ НА ОСЕМДЕСЕТТЕ

Формат 60/84/16. Печатни коли 7,5
Печат: Документен център "Аванград"
тел.: 02/68-80-64

Издателство "Авангард Прима"
ISBN 954-323-001-3

София, 2004